Journal of Athar
ISSN (E.): 2538-1830 - ISSN (P.): 1024-1647
| Vol. 46 | No. 109 | 2025 |

Residential Architectural Spaces and the Public Hall of the Ghadkodan Site during the Parthian Period, Piranshahr Plain, West Azerbaijan

Afrasiab Garavand[1], Mahnaz Sharifi[2], Fatemeh Malekpuor[3]

1. PhD in prehistoric archaeology; Manager of Takht Suleiman World Heritage Site, West Azarbaijan, Iran (Corresponding Author).
Email: garavand.afra@gmail.com
2. Associate Professor, Department of Archaeology, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT),Tehran, Iran.
3. Senior expert in archeology of cultural heritage, tourism and handicrafts of Khoy city, Iran.

Article Ifo

https://doi.org/10.66224/Athar.1912.81

Pp: 81 - 107

Article Type:
Research Article

Article History:
Received: 2025/04/21
Revised: 2025/06/26
Accepted: 2025/06/28

Use your device to scan and read the article online

Athar Journal
Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:
Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: https://athar.richt.ir/

Abstract

Ghadkodan is a Parthian-era site in the Piranshahr region and one of the most significant settlements within the catchment area of the Kani Sib Dam in northwestern Iran. It is situated in a narrow valley between mountains on natural elevations. Archaeological excavations were conducted over three consecutive seasons in 2019, 2020, and 2021, leading to the discovery of various residential architectural spaces, including a central hall and a kitchen. During its initial phase of habitation, Ghadkodan featured large stone structures with multiple architectural units characteristic of the Parthian period. In later times, it was repurposed as a cemetery during the Islamic period. Comparative analysis of Soghanlu pottery reveals stylistic affinities with Parthian cultural materials previously recovered from contemporaneous sites in the same geographical area. The results of excavations, covering a 23 × 15 m (345 m²) area, confirm that Ghadkodan represents the remains of a Parthian settlement. These substantial architectural structures, located within a settlement layer lacking historical continuity, were constructed from limestone rubble bound with mud mortar. Overall, based on the cultural materials recovered and an assessment of the ecological and geographical characteristics of the region, it is evident that the architectural style of Ghadkodan aligns closely with other Parthian-period remains. The architectural texture reflects a purely functional design, devoid of ornamental decoration. This study is based on newly documented data obtained from recent archaeological excavations.

Keywords: Northwest, Little Zab Basin, Architectural Remains, Parthian Period.

Citations: AGaravand, A., Sharifi, M. & Malekpuor, F., (2025). "Residential Architectural Spaces and the Public Hall of the Ghadkodan Site during the Parthian Period, Piranshahr Plain, West Azerbaijan". *Athar,* 46(109): 81-107. https://doi.org/10.66224/Athar.1912.81
Homepage of this Article: https://athar.richt.ir/article-2-1912-en.html

© The Author(s) *Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

The Parthians were one of the tribes belonging to the Dahi confederation, nomadizing in the desert region situated between the lower Oxus River (Amu Darya) and the Caspian Sea. The Dahi interacted with the Massagetae and other tribes, whether immigrants or settled inhabitants of Central Asian villages. The term Parth is attested in inscriptions from the early Sasanian dynasty. Local populations continued to speak the Parthian language until the mid-4th century CE in southern Turkmenistan (including Margiana) and northeastern Iran (Media, Khorasan, and Sistan). Parthian expansion under Mithradates I (Mehrdad I, 171–139 BCE) restored much of the ancient Achaemenid Empire, positioning the Parthians, as Ghirshman suggested, as a connecting link between the Achaemenid and Sasanian dynasties. Archaeological excavations at Shahr-i Qumis, very probably the historic Hecatompylos located along the "Great Khorasan Road" in the Damghan region, uncovered hundreds of clay vessels spanning from the early 1st millennium BCE through the Achaemenid, Parthian, and Sasanian periods. Chinese historical records, likely dating to the 2nd century CE, describe Parthia (Anxi) as follows:

"The main center of the Kingdom of Anxi [Parthia] is the town of Hedu [Hecatompylos]… [Parthia] is several thousand li across. There are several hundred small towns".

The political consolidation of Parthia under Mithradates I was accompanied by territorial expansion to include major cities such as Seleucia-on-the-Tigris, Dura Europos, and Susa. Finds from Shahr-i Qumis have helped establish its chronology. Notably, seven coins attributed to Orodes I (ca. 80–77 BCE) or his immediate predecessor were recovered from Area VII, along with ostraca bearing Parthian inscriptions, apparently records of monetary donations similar to those found at Ak-depe and other sites in southern Turkmenistan. Sixteen significant seals were discovered in Area V (Bivar 1981). While Shahr-i Qumis may have functioned as a major political and military center, it was one of several strategically positioned Parthian fortresses in northeastern Iran. Other important archaeological discoveries from this period have been made along the Gorgan Wall and in defensive castles on the Gorgan Plain, a region significant during the Achaemenid era and subsequently under the Sasanians. The Ghadkodan site is situated in the central part of Piranshahr, approximately one kilometer northwest of the crown of the Sib Mineral Dam. It comprises two main areas: a northern hill and a southern relatively flat section, located on an almost oval ridge aligned north–south. The northern part is a high hill bordered to the north and east by the agricultural and alluvial lands of the Little Zab River with steep slopes; to the west by natural ridges with gentle slopes; and to the south by the ancient Ghadkodan site. The southern section is relatively flat, bordered to the north by the ancient hill slope; to the south and west by natural ridges and agricultural lands with gentle slopes; and to the east by an apple orchard with a relatively steep slope.

Discussion

Despite the significance of Parthian architecture, our understanding of this period, particularly its smaller-scale buildings remain incomplete. This gap is especially pronounced in the study of residential architecture. Consequently, no definitive stylistic framework can yet be associated with

such structures. Factors such as the scarcity of large-scale excavations, environmental diversity, and regional traditions complicate efforts to reconstruct the architectural characteristics of the middle strata of Parthian society. Limited archaeological research in the region has resulted in minimal knowledge about the cultural traditions prevalent during this era. The extensive area of Ghadkodan encompasses numerous residential architectural spaces which, based on ceramic typology studies, are conclusively dated to the Parthian period. The multiplicity of these spaces indicates prolonged habitation during this time. Furthermore, the public hall at Ghadkodan underscores the site's importance, likely serving as a venue for special gatherings or ceremonial events. Overall, excavations revealed a total of 13 architectural units of varying dimensions and layouts, providing rare and valuable insights into settlement organization and communal space usage during the Parthian period.

Conclusion

This study sought to identify the cultural traditions of the Little Zab River region and to establish a relative chronology of the material culture within this basin. The findings reveal a clear cultural connection between Ghadkodan, Piranshahr, and other contemporaneous sites in the northwestern cultural basins, including Yazdgerd Castle and Baarveh. Recent excavations at Ghadkodan have uncovered substantial architectural remains from the Parthian period, an extensive architectural texture embedded within a settlement layer lacking earlier occupation or subsequent continuity. These structures were constructed from limestone rubble bound with mud mortar, comprising centralized rooms and stone walls. Culturally, Ghadkodan appears to have been among the most prosperous and expansive settlements in the Little Zab River basin. Its architectural remains are dispersed across both the central site and extensive peripheral zones. Residential units feature simple layouts consisting of rectangular rooms built from rubble and river stones of varying sizes. The presence of a public hall underscores the site's prominence, especially given that, while monumental buildings such as palaces and temples from the Parthian period are well-studied, smaller-scale residential architecture remains comparatively underrepresented. In this regard, Ghadkodan stands out as a model of locally adapted architectural style. The proximity of the Little Zab River, a reliable water source, played a crucial role in the establishment and longevity of Ghadkodan. Environmental resources from the river supported both agriculture and livestock farming, fostering favorable living conditions that stimulated long-term habitation along its banks from prehistoric times onward. These conditions contributed to the development of indigenous and localized cultural traditions in the region. Architecturally, the settlement's spaces can be categorized into inner and outer sections, composed of rectangular or square enclosures separated by one to several rows of stone walls. Ultimately, evidence indicates that Ghadkodan was abandoned at the end of the Parthian period and was never reoccupied.

Acknowledgments

Finally, the authors would like to express his gratitude to the referees of the journal who enriched the text of the article by providing their valuable comments.

Observation Contribution

All authors contributed equally to the writing of this article.

Conflict of Interest

The authors, while observing publication ethics in referencing, declares the absence of any conflict of interest.

فصلنامهٔ علمی اثـر
شـاپای چاپـی: ۱۶۴۷-۱۰۲۴ - شـاپای الکترونیکـی: ۱۸۳۰-۲۵۳۸
| سـال ۴۶ | شـمارهٔ ۱۰۹ | ۱۴۰۴ |

سبک فضاهای معماری مسکونی و تالار بار عام محوطهٔ اشکانی قدکودان در کرانهٔ رودخانهٔ زاب کوچک

افراسیاب گراوند[I]، مهناز شریفی[II]، فاطمه ملک‌پور[III]

I. دکتری باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ، مدیر پایگاه میراث جهانی تخت‌سلیمان، آذربایجان‌غربی، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: garavand.afra@gmail.com
II. دانشیار پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.
III. کارشناس‌ارشد باستان‌شناسی اداره میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی شهرستان خوی، خوی، ایران.

اطلاعات مقاله

https://doi.org/10.66224/Athar.1912.81

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۰۷-۸۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۷

فصلنامهٔ علمی اثر
نشریهٔ پژوهشکدهٔ ابنیه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:
پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری

چکیده

قدکودان یکی از محوطه‌های دوران پارت در منطقهٔ پیرانشهر و از مهم‌ترین استقرارگاه‌های حوضهٔ آبگیر سد کانی‌سیب پیرانشهر در شمال‌غرب است، که در یک درهٔ میان‌کوهی باریک و برروی بلندی‌های طبیعی واقع شده است. رودخانهٔ زاب کوچک با فاصلهٔ ۲۰۰متری در شرق آن در جریان است. کاوش‌های باستان‌شناسی این محوطه طی سه فصل متوالی صورت‌گرفت و منجر به کشف فضاهای معماری مسکونی شامل تالار مرکزی و مطبخ گردید. محوطهٔ مذکور در دورهٔ اول استقرار خود، دارای ساختارهای معماری سنگ‌چین بزرگ با فضاهای متعدد معماری متعلق به دورهٔ اشکانی بوده، سپس در دوران اسلامی به‌عنوان گورستان مورداستفاده قرار گرفته است. مطالعه و مقایسهٔ سفال‌های قدکودان (سوغانلو)، نشانگر تعلق و شباهت سبکی آن‌ها با مواد فرهنگی دورهٔ پارت است که پیش‌تر در همین منطقهٔ جغرافیایی از محوطه‌های هم‌زمان به‌دست آمده بود. نظر به قرار داشتن محل مورد مطالعه در مسیر جادهٔ ابریشم که به‌عنوان یک شاهراه تجاری بین شرق و غرب در دورهٔ پارت شکل‌گرفته، تأثیر سبک‌شناختی و فرهنگی داده‌های این محوطه با دیگر مراکز استقراری پارتیان قابل‌شناسایی است. نتایج کاوش قدکودان که طی آن گستره‌ای به ابعاد ۲۳×۱۵متر (۳۴۵مترمربع) مورد کاوش باستان‌شناختی قرار گرفت، نشان از یک بافت استقراری گستردهٔ پارت است. هدف اصلی این پژوهش ارزیابی کارکرد و تعیین قدمت بافت تاریخی قدکودان براساس شواهد باستان‌شناختی است و پاسخ به این پرسش‌های مهم که، چه عواملی موجب شکل‌گیری و توسعهٔ این محوطهٔ استقراری در حاشیهٔ رودخانهٔ زاب کوچک شده است؟ کیفیت ساخت ابنیه و ارتباط آن با سایر محوطه‌های هم‌افق در این منطقه چگونه است؟ درمجموع حسب مواد فرهنگی به‌دست آمده و ارزیابی ویژگی‌های بوم‌شناختی و جغرافیایی منطقه نشان‌داد که اشتراک سبک‌شناسی و اسلوب معماری به‌کار رفته در قدکودان نشان‌دهندهٔ وجود یک سبک کاملاً کاربردی و مسکونی است که هیچ‌گونه تزئینات خاص در آن ایجاد نشده است. این پژوهش مبتنی‌بر داده‌های نویافته از کاوش باستان‌شناسی استوار است.

کلیدواژگان: شمال‌غرب، حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک، بقایای معماری، سفال.

ارجاع به مقاله: گراوند، افراسیاب؛ شریفی، مهناز؛ و ملک‌پور، فاطمه، (۱۴۰۴). «سبک فضاهای معماری مسکونی و تالار بار عام محوطهٔ اشکانی قدکودان در کرانهٔ رودخانهٔ زاب کوچک». اثر ۴۶ (۱۰۹): ۱۰۷-۸۱. https://doi.org/10.66224/Athar.1912.81
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: https://athar.richt.ir/article-2-1912-fa.html

© The Author(s)
OPEN ACCESS
حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری است.
این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفادهٔ غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

مقدمه

بخـش اعظـم تاریخ ایـران قبـل از اسلام (۲۴۷پ.م. تـا ۲۲۴م.)، (Waters, 1974) یعنـی زمانی‌کـه پارتیـان قلمـرو حکومت خـود را بنیان‌گذاری نمودند، کمتر بازتاب یافته است؛ هرچند قلمرو وسیعی را دربر گرفته است. خوشبختانه در سال‌های اخیـر کاوش‌هـای باستان‌شناسی، اطلاعـات درخـور توجهی از شـرایط اجتماعـی و اقتصادی ایـن دوره را روشـن نمـوده است. «پرنیـان» قبیلـه‌ای بودنـد از اتحادیـهٔ قبایـل «داهـه» توسـط «ارشـک»، اسـاس دولـت اشـکانی را بنـا نهادنـد (Beckwith, 2009: 83) و بـر سلوکیان غلبـه یافتنـد (Harmatta, 1994: 478). حکومـت اشـکانیان بیـن امپراتـوری روم در حوضـهٔ مدیترانـه و سلسـلهٔ «هـان» چیـن قـرار گرفتـه بـود (Christian, 2000: 5) و به‌عنـوان مرکـز تجـارت و دادوسـتد بیـن دو نقطـهٔ مهـم مطـرح بـود. شمال‌غرب ایـران یکی از مراکز اصلی پارتیان بـوده است؛ بنابرایـن ایـن حـوزهٔ جغرافیایـی در شـناخت سنت‌های فرهنگـی ایـن دوره اهمیـت بسیاری دارد. پارتیان در اواخـر حکومت‌شان از پشـتیبانی وسـیع اجتماعـی محروم‌شـده و حـوادث تاریخـی چنیـن رخ‌داد کـه بـدون مداخلـه و تجـاوز خارجـی قـدرت سیاسـی از یـک خانـدان مقتـدر ایرانـی بـه خانـدان دیگـر انتقـال یافـت؛ به‌طورکلی می‌توان گفت ضعـف ایالات پارتی، کمبـود تمرکز آن و تقسیم‌بندی بـه شعـب بی‌شمار، از دلایـل ضعـف آن‌هـا بـود و درنهایـت، قلمرو آنـان رو بـه زوال رفـت (Clark, 2007: 446).

دشـت پیرانشـهر به‌دلیـل برخـورداری از رودخانـهٔ زاب کوچـک و رودخانه‌هـای پـرآب، چشـمه‌های جوشـان، آب‌وهـوای خنـک و معتـدل، پوشـش گیاهـی مناسـب، خـاک حاصل‌خیـز و مراتـع غنـی از عصـر مس‌وسـنگ (a-b Sharifi, 2019) و سپس در عصر مفرغ (Sharifi, 2021; 2022; Hejabri, 2012; Sharifi & Helwing, 2023 ;) موردتوجـه گروه‌هـای انسانی بـوده و تـداوم استقرار در آن برقـرار بـوده است. در این‌میان محوطهٔ قدکـودان (سوغانلو ۴) از مهم‌تریـن اسـتقرارگاه‌های حوضـهٔ آبگیـر سـد کانی‌سـیب اسـت کـه طـی کاوش‌هـای باستان‌شناسـی فضاهـای معمـاری دورهٔ پـارت را نمایـان سـاخت. قلمرو اشـکانیان منطقـهٔ بسیار وسـیعی را دربـر می‌گرفت (محمدی‌فـر، ۱۳۹۴). به‌طوری‌کـه محـدودهٔ حکومتـی آن‌هـا علاوه‌بـر سـرزمین فعلـی ایـران، نواحـی شـرقی و شمال‌شـرقی ایـران (ماوراءالنهـر) و قسـمت‌هایی از سـوریه و بین‌النهریـن را نیـز شـامل می‌شـد. به‌همین‌دلیـل محوطه‌هـای باسـتانی و آثـار معمـاری ایـن دوره نیـز در منطقـهٔ وسـیعی از ایـران و ماوراءالنهر تـا رودخانـهٔ فـرات به‌طـور پراکنـده قرارگرفتـه اسـت. «ایزیدور خاراکسـی» در کتـاب ایسـتگاه‌های پارتـی می‌نویسـد: کشـور اشـکانی شـهرهای عمـده‌ای دارد. در ایـن کشـور صدهـا شـهر کوچـک، امـا پرجمعیـت وجـود دارد (Schoff, 1914: 41)؛ امـا بیشـتر آثـار معمـاری مهـم و برجسـته از دورهٔ اشـکانی در خـارج از سـرزمین فعلـی ایـران واقـع شـده‌اند کـه ازجملـهٔ آن‌هـا می‌تـوان بـه آثـار به‌دسـت آمـده از محوطه‌هـای نسـا (Pilipko, 2008; Masson, 1982; Curtis, 2001; Masson, Pugancenkova, 1982; Invernizzi, 2008)، مـرو (Williams, Kurbansakhatov, 2002; Hermann *et al.,* 2000; Puschnigg, 2008; Hermann & Kurbansakhatov, 1994; Uzmanova, 1992; Sariandi, 2008; Zavyalov, 2007; Aagarryev, 1995)، منطقـهٔ سـرخس (Kaim, 2008)، آی‌خانـم (Harmatta, 1994; Lecuyot, 2007؛ برنـارد، ۱۳۷۵؛ اشلومبرژه، ۱۳۷۷) و تاکسـیلا (Villard, 1938) اشـاره کـرد. در داخـل ایـران محوطه‌هـای قلعه‌یزدگـرد (Keall, 2002)، کال چنـگال (محمدی‌فـر، ۱۳۸۷)، قومـس و هکاتومپلیـس (Trinkaus, 1981; Bivar, 1981; Livshits, 1993; Hansman, Stronach, 1970;)، دیـوار و قلعه‌هـای دفاعـی گرگـان (Lecomte, 2007; Omrani *et al.,* 2008; Kiani, 1982)،تپـه نارشـان (Schmidt, 1937)، تورنگ‌تپـه (Trinkaus, 1981; Boucharlat, 1987)، درهٔ اتـرک خراسـان (Ricciardi, 1980)، کشـت دشـت دیبـاج (شـریفی، ۱۳۹۸؛ Sharifi, 2011)، بردنشـانده و مسـجد سـلیمان در خوزسـتان اشـاره نمـود؛ بنابرایـن در بررسـی هنـر و معمـاری دورهٔ اشـکانی بایـد یـک نکتـه را مدنظر قـرار داد و آن ایـن اسـت کـه حکومـت اشـکانیان قلمرو بسـیار پهناوری را شـامل می‌شـد. ایـن حـوزه از مناطـق مختلفـی تشـکیل می‌شـد کـه همـهٔ آن‌هـا دارای سـنت‌ها و فرهنـگ‌هـای گوناگونـی بودنـد؛ به‌همین‌دلیـل، معمـاری مناطـق مختلـف نیـز تحت‌تأثیـر فرهنـگ‌هـای مختلـف بـا هم‌دیگـر تفـاوت داشـت؛ بنابرایـن نمی‌تـوان انتظـار داشـت کـه یـک سـبک معمـاری در کل قلمرو اشـکانیان وجـود داشـته باشـد. در ایـن مبحـث بـه معرفـی محوطـهٔ اشـکانی قدکـودان در شـمال‌غرب می‌پردازیـم.

مهم‌تریـن اهـداف ایـن پژوهـش، مطالعـه و شـناخت تعییـن دورهٔ زمانـی بافـت اسـتقراری، خواناسـازی پلان‌هـا ی

معماری، تعیین کاربری و تبیین نقش و جایگاه قدکودان در حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک و میزان مناسبات فرهنگی با محوطه‌های هم‌جوار است. بدون‌شک هرگونه مطالعه و پژوهش درخصوص ایجاد سبک‌های متفاوت در معماری، انتخاب مواد و مصالح مناسب و سازگار نیازمند مطالعهٔ معماری در بسترهای بومی و محلی خواهد بود. از مهم‌ترین ضروریات پژوهش در محوطهٔ قدکودان غرقاب‌شدن محوطهٔ ناشی از آبگیری سد کانی سیب است که این محوطه هم‌اکنون غرقاب شده است.

پرسش‌های پژوهش: در این پژوهش سعی خواهد شد به این پرسش‌ها پاسخ داده شود؛ آیا استقرار دورهٔ پارتی شناسایی‌شده در محوطهٔ قدکودان می‌تواند یکی از استقرارهای مهم پارتیان و حضور آنان در شمال‌غرب ایران است؟ با توجه به شواهد سبک‌شناختی سفال و دیگر داده‌های باستان‌شناختی، چگونه نسبتی، بین مردمان دورهٔ پارتی ساکن در این تپه با دیگر محوطه‌های دورهٔ پارت روشن می‌شود؟ تعاملات فرهنگی محوطهٔ سوغانلو به‌عنوان یک محوطه با الگوی فرهنگی دورهٔ اشکانی با دیگر محوطه‌ها چگونه بوده است؟ به‌لحاظ تکنیک و جزئیات فنی، کارکرد این مدل بافت معماری چگونه است؟

روش پژوهش: مبنای این پژوهش براساس کاوش‌های باستان‌شناسی است. در مرحلهٔ دوم، پردازش و گردآوری اطلاعات و استفاده از منابع و گزارشات میدانی است که با استفاده از متون و منابع موجود درخصوص حوزهٔ فرهنگی شمال‌غرب با هدف بررسی مناسبات فرهنگی حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک انجام یافت. رویکرد این پژوهش براساس مطالعهٔ مواد فرهنگی حاصل از سه فصل کاوش بوده تا بتوان مطالعات تطبیقی و گاهنگاری این حوزه با محوطه‌های هم‌زمان را تبیین و مورد سنجش قرار داد.

پیشینهٔ تاریخی پژوهشی اشکانیان

ایزیدور خاراکسی در کتاب ایستگاه‌های پارتی می‌نویسد: دولت اشکانی شهر عمده‌ای دارد که به «ولوجیسیا، هکاتومپیلوس» مشهور است، که دارای صدها شهر کوچک، اما پر جمعیت است (Schoff, 1914: 41). این کتاب اطلاعات گسترده‌ای از شاهنشاهی پارتی در اختیار قرار می‌دهد. مهم‌ترین محوطه‌های اشکانی شمال‌شرق، تپه حصار (Shmidt, 1933) و قومس می‌باشد که در حاشیهٔ جادهٔ بزرگ خراسان قرار گرفته‌اند (Hunsman & Stronach, 1970: 30). در قومس سه بنای مهم متعلق به دورهٔ اشکانی و هفت سکهٔ منسوب به «سیناتروک» (۷۶-۶۹پ.م.) و سفال‌نوشته‌ای نیز یافت گردید (Bivar, 1981: 81-82) که ازنظر متن کتیبه با ظرف کوچک فلزی متعلق به دورهٔ پارتی از ساختمان شمارهٔ دو تپه Ak-depe در جنوب ترکمنستان و نمونه‌های مشابه‌ای از مرو قدیم قابل‌مقایسه‌اند (Livshits, 1993: 75). ۱۶ اثرمُهر از محوطهٔ V نیز به‌دست آمد که نشانگر روابط تجاری بودند (Bivar, 1982: 161)؛ هم‌چنین تصرف پارتیان بر غرب ری به هیچ‌وجه باعث پایان فعالیت آنان، تنها در شمال‌شرق و شمال‌غرب ایران نگردید. در طول حرکت مستمر پارتیان به‌سوی بین‌النهرین، ویژگی استراتژیکی قومس به‌خوبی حفظ شد (Trinkaus, 1981: 35). در خارج از مرزهای ایران امروزی، بخش‌هایی از شهرهای مرو و نسا از دورهٔ اشکانی کاوش شده‌اند (Hermann & Kurbansakhatov, 1996: 2; Lippolis, 2006: 285). شهر نسا یکی از مهم‌ترین محوطه‌های اشکانی است که در سال‌های ۱۹۳۰-۱۹۳۶م. «مارشچنکوف»، نخستین کاوش‌های علمی را در آنجا به انجام رساند (Mongait, 1959: 269). در شمال‌غرب ایران سطح محوطهٔ بروه دارای آثار اشکانی است (شریفی، ۱۴۰۲).

درخصوص پیشینهٔ باستان‌شناسی دورهٔ پارت در پیرانشهر می‌بایست به پژوهش‌های «کرول» و بررسی‌های باستان‌شناسی سردشت و پیرانشهر طی سال‌های اخیر اشاره نمود (Kroll, 1988; 2005; Binandeh, 2012; Hejebri *et al.*, 2012). پژوهش‌های کهنه‌پاسگاه (Zalaghi & Maziar, 2022) در شمال‌غرب منجر به شناسایی فرهنگ کوراارس و پارت گردید. محوطهٔ سوغانلوی ۲، دارای آثار و بقایای اشکانی است (خان‌محمدی، ۱۳۹۸). در محوطهٔ گردی‌شیطان بقایای معماری سنگ‌چین متعلق به دورهٔ اشکانی شناسایی شد (آقالاری و سلیمی، ۱۴۰۲). در محوطهٔ بروه سردشت در کرانهٔ رودخانهٔ زاب کوچک محوطهٔ بروه کاوش گردید که دارای شواهد عصر مفرغ قدیم (Sharifi, 2020) و هم‌چنین اشکانی (شریفی، ۱۴۰۲) را دارا بود.

موقعیت و توصیف جغرافیایی محوطه

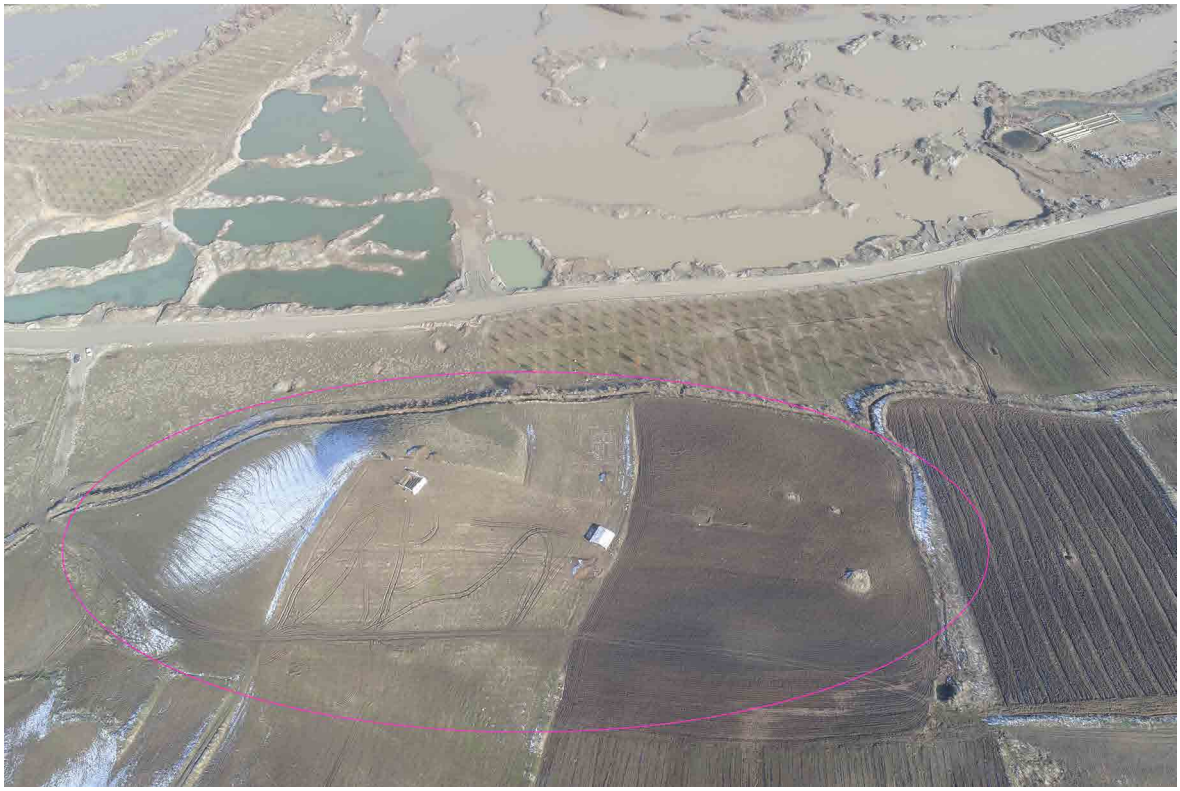
محوطهٔ قدکودان در بخش مرکزی شهرستان پیرانشهر (تصویر ۱) و در فاصلهٔ یک کیلومتری جبههٔ شمال‌غربی تاج سد کانی سیب واقع شده است. محوطهٔ مذکور متشکل از دو قسمت شمالی (تپه) و جنوبی (محوطهٔ نسبتاً هموار) است که بر سطح پشته‌ای تقریباً بیضی‌شکل با جهت شمالی-جنوبی قرار گرفته است (تصاویر ۲، ۳ و ۴). بخش شمالی، تپه‌ای مرتفع می‌باشد که ازسوی شمال و شرق با شیب تند به اراضی کشاورزی و آبرفتی حاشیهٔ رودخانهٔ زاب کوچک، ازسوی غرب با شیب ملایم به پشته‌های طبیعی و ازسوی جنوب نیز با شیب کند به محوطهٔ باستانی قدکودان محدود می‌گردد. بخش جنوبی محوطه نسبتاً هموار بوده که ازسوی شمال به دامنهٔ تپهٔ باستانی، ازسوی جنوب و غرب با شیب کند به پشته‌های طبیعی و اراضی کشاورزی و ازسوی شرق با شیب نسبتاً تند به باغ سیب محدود می‌گردد.

تصویر ۱: موقعیت محوطهٔ قدکودان در تصویر ماهواره‌ای (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 1: Map of showing the location of the Ghadkodan (Garavand, 2017).

کاوش باستان‌شناسی محوطهٔ قدکودان

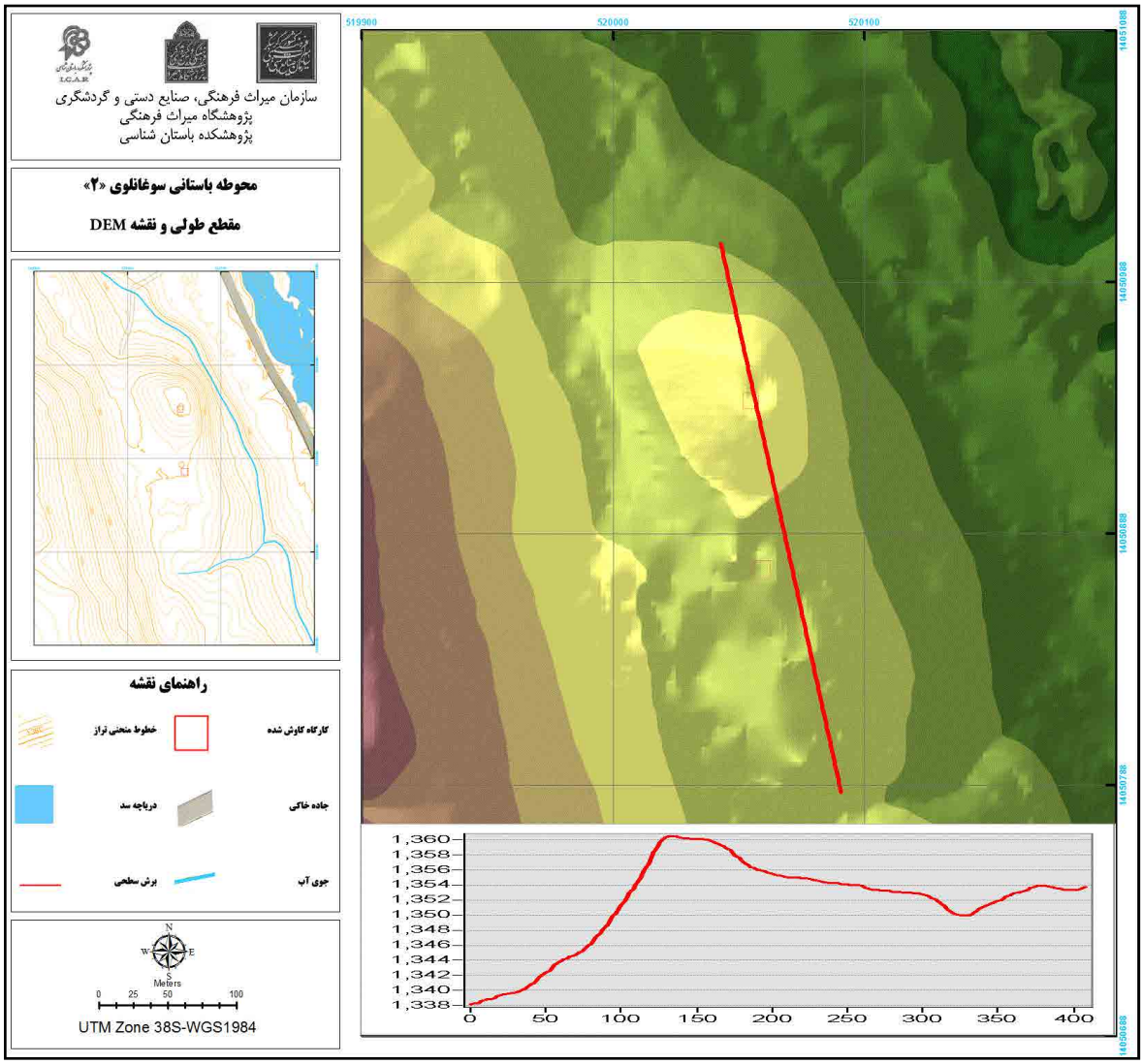
محوطهٔ قدکودان یا سوغانلوی ۴، یکی از محوطه‌های مهم در حوضهٔ آبگیر سد کانی‌سیب بوده که طی بررسی و شناسایی آثار و استقرارهای باستانی حوضهٔ آبگیر سد کانی مورد شناسایی قرار گرفت (حیدری، ۱۳۹۶: ۱۶۸). این محوطه طی سه فصل متوالی مورد کاوش باستان‌شناختی قرار گرفت (گراوند، ۱۳۹۷؛ ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹). در اولین فصل کاوش این محوطه، باوجود نامساعدبودن شرایط جوی و بارندگی‌های مکرر، بقایای معماری (سازه‌های خشتی و سنگی) نمایان گردید. در دومین فصل کاوش‌های باستان‌شناختی محوطهٔ قدکودان سازه‌های معماری به‌دست آمده از فصل اول ترانشهٔ II، تعداد ۵ ترانشهٔ ۵×۵ ایجاد شد و درنهایت در فصل سوم با امتداد ساختارهای معماری به‌سمت شرق و با برداشت بازوها مورد کاوش باستان‌شناختی قرار گرفت. در فصل سوم به‌منظور پی‌گردی و خواناسازی سازه‌های معماری به‌دست آمده از فصل اول و دوم ترانشهٔ II، ترانشه‌ای به ابعاد ۱۳×۱۵متر در جبههٔ غربی ایجاد و مورد کاوش قرار گرفت و چندین فضای معماری در راستای فضاهای فصل گذشته شناسایی گردید. نتایج حاصل از کاوش باستان‌شناختی محوطه نشان می‌دهد که این محوطهٔ باستانی در دو دورهٔ زمانی مورد

تصویر ۲: عکس هوایی از محوطهٔ قدکودان، دید از غرب (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 2: Satellite image from the position of Tape Ghadkodan (Garavand, 2017).

تصویر ۳: دورنمایی از محوطه دید از غرب (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 3: General view of Ghadkodan (Garavand, 2017).

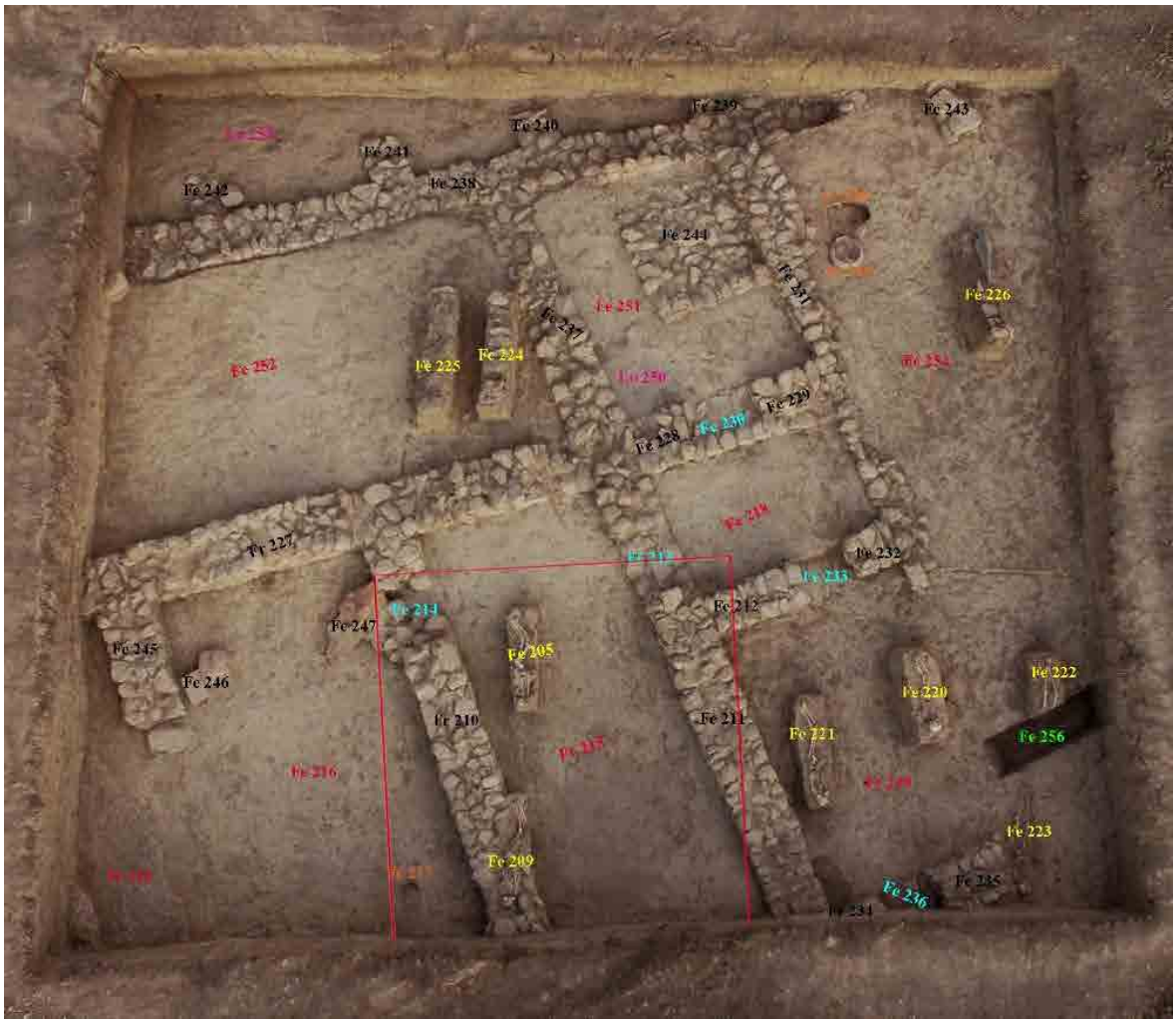
تصویر ۴: مقطع طولی محوطهٔ قدکودان (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 4: Section of Ghadkodan (Garavand, 2017).

استقرار و استفاده قرار گرفته است. در دورهٔ اول استقرار خود، دارای ساختارهای معماری سنگی بزرگ با فضاهای متعدد معماری بوده که پس از متروک‌شدن در دوره‌های بعد به‌عنوان گورستان اسلامی مورداستفاده قرار گرفته است.

ویژگی‌های بقایای معماری قدکودان

نتایج کاوش‌های انجام‌شده طی سه فصل، مجموعاً ۱۳ فضای معماری مشخص گردید. فضاها مشتمل‌بر محیط‌های راست‌گوشهٔ مربع و مستطیلی‌شکلی هستند که به‌واسطهٔ دیوارک‌های خشتی و چینه‌ای چندرجی از یک‌دیگر جدا گردیده‌اند، مصالح ساختمانی قدکودان مشتمل‌بر قلوهٔ سنگ‌های رودخانه‌ای و لاشه‌سنگ‌های شیستی با ملاط گل و دیوارک‌های چینه‌ای ساخته شده است (تصاویر ۶ و ۵). در کاوش‌های ترانشهٔ II، فضاهای معماری و دو ورودی سنگی، خمرهٔ ذخیرهٔ آذوقه و کف فضا به‌دست آمد. دیوارها در راستای شمال‌شرقی-جنوب‌غربی کشیده‌شده و در جبههٔ شرقی آن یک ورودی یا درگاه تعبیه شده است. این دیوار اصلی فضای مسکونی با طول ۷۰۰سانتی‌متر، ازجمله دیوارهای قطور و اصلی ساختارهای معماری درون ترانشه بوده و با توجه به طول و ضخامتی که دارد، نشان از تعلق آن به یک فضای اصلی (S.1) است. این دیوار سنگ‌چین در حدود ۸۰سانتی‌متر

عرض دارد و بیشترین ارتفاع باقی‌مانده از آن نیز ۵۰سانتی‌متر می‌باشد (تصویر ۵). این دیوار (فیچر ۲۱۱) در بین دو فضای معماری S.1 و S.4 قرار گرفته و در اصل، این دیوار متعلق به فضای اصلی S.1 بوده و پشت دیوار یا بر خارجی آن نیز، به‌طرف حیاط قرارگرفته و در بیرون از فضاهای معماری قرار گرفته است. دیوار سنگ‌چین مذکور متشکل از سه رج سنگ با میانگین فاصلهٔ ۳ تا ۵سانتی‌متر بین هر رج و سه ردیف سنگ با میانگین فاصلهٔ ۲ تا ۷سانتی‌متر بین هر ردیف می‌باشد. ابعاد سنگ‌های تشکیل‌دهندهٔ دیوار ۱۸×۲۷×۳۸، ۱۷×۲۳×۳۰ و ۱۶×۲۵×۴۰ سانتی‌متر می‌باشد و درمیان رج سنگ‌ها از ملات گل در جهت استحکام بیشتر دیوار سنگ‌چین استفاده شده است. سازندگان دیوار مذکور سعی‌نموده‌اند در دو طرف دیوار از سنگ‌هایی در ابعاد و اندازهٔ بزرگ‌تر و با کیفیت بهره ببرند و سنگ‌های چرت و خرده‌سنگ‌ها را نیز در میانهٔ ترانشه به‌کار برده‌اند. بدین‌طریق دیوار در کل از سه ردیف سنگ ساخته شده است. دو ردیف داخلی و خارجی دیوار با سنگ‌های بزرگ کار شده و در داخل دیوار نیز از خرده‌سنگ و ملات گل استفاده شده است. کف فضای مسکونی با مساحت ۲۱مترمربع، ساختاری گِلی به رنگ قهوه‌ای دارای تراکمی به‌صورت ذرات ریز و سفت با ترکیبی از رس و ماسه و محتویاتی شامل: گچ، خاکستر و ذرات ریز ذغال است که کوبیده شده است. درمیان کف یک آتشدان (اجاق) نیز تعبیه شده است. فضا دارای دو ورودی است که فضاهای معماری را به هم متصل می‌کند (تصاویر ۷، ۸ و ۹).

تصویر ۵: عکس هوایی از فضاهای معماری فصل اول و دوم ترانشه II (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig. 5: Aerial photo from the Architecture remains(T.II) (Garavand, 2018).

تصویر ۶: عکس هوایی از فضای مطبخ (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig.6: Aerial photo of a kitchen space (Garavand, 2018).

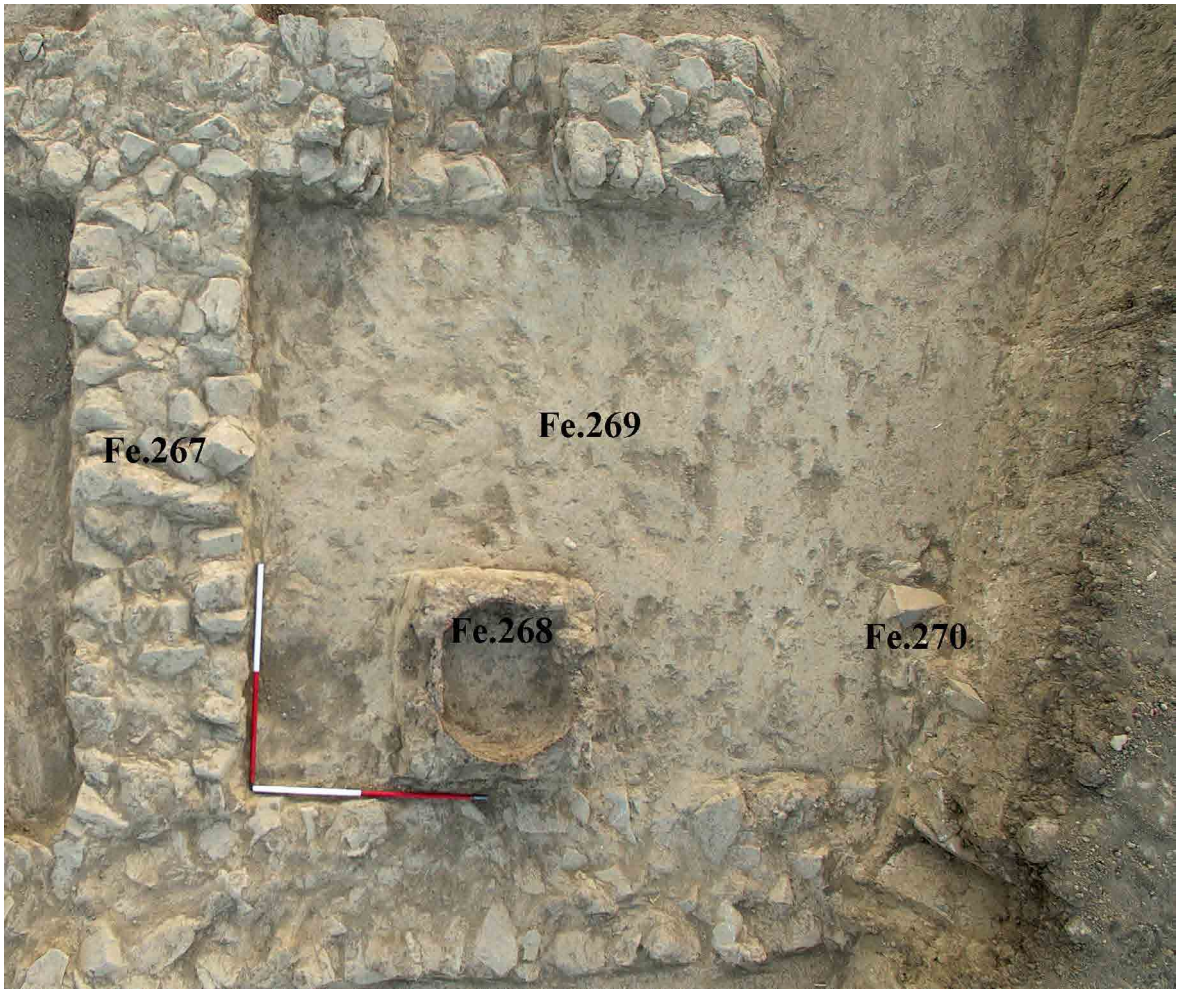

تصاویر ۷ و ۸: نمایی از تنورها (فیچر ۲۶۶ و فیچر ۲۶۸)، (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig. 7-8: View of ovens(F.266-268) (Garavand, 2018).

تشریح فضاهای مسکونی Space .1-13

فضاهای مسکونی قدکودان به ۱۳ فضا تقسیم می‌شوند که با عنوان Space (فضای S.1 تا S.13) مشخص شده‌اند (تصاویر ۱۰-۱۱).

فضای S1: در بخش میانی ترانشه واقع‌شده، با عرض ۳ متر و طول ۷ متر، ۲۱ مترمربع وسعت دارد. به‌علت قرارگرفتن دو خمرهٔ بزرگ درمیان فضا، به‌نظر می‌رسد بخشی از یک اتاق نشیمن بوده باشد. فضای S.1 مستطیل‌شکل است. این فضا دارای دو ورودی در اضلاع جنوبی و شمالی به عرض ۱۱۰ سانتی‌متر است که ازسوی جنوب به فضای S.3 و ازسوی شمال به فضای S.4 راه می‌یابد و هم‌چنین دارای یک درگاه در جبههٔ غربی است که به فضای S.10 متصل می‌شود.

تصویر ۹: عکس هوایی از فیچرهای ۲۶۴، ۲۶۵ و ۲۶۶ (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig. 9: Aerial photo showing the location of F, 264, 265, 266 (Garavand, 2018).

فضای S.2: این فضا در قرینهٔ شمالی فضای S.1 قرار گرفته است. فضای S.2 دارای ۳متر عرض و ۷متر طول است. فضای مذکور راست‌گوشه و مستطیل‌شکل بوده و با توجه به شواهد بخشی از دیوار شمالی این فضا درگذشته تخریب شده است. فضا S.2 ازطریق یک درگاه یا ورودی در نیمهٔ شرقی که در ضلع جنوبی آن تعبیه گردیده، به فضای S.1 متصل می‌شود. در بخش جنوب‌غربی فضا یک اجاق و هم‌چنین در نیمهٔ شرقی آن آواری از خشت‌های پخته‌شده به رنگ نارنجی و به ابعاد ۱۰×۴۰×۴۰سانتی‌متر مشاهده گردید. به‌نظر می‌رسد این فضا با توجه به سازهٔ حرارتی (اجاق) کشف‌شده در سطح آن، یک فضای نشیمن را تشکیل می‌دهد.

فضای S.3: فضای S.3، کوچک‌ترین فضای کاوش‌شده و از فضاهای میانی ترانشه محسوب می‌شود. این فضا نیز راست‌گوشه و دارای پلان مستطیل‌شکل است که با ابعاد ۱/۸۰×۳/۴۰متر، ۶/۱۲متر مربع مساحت دارد. فضای S.3، درواقع یک هشتی است که ازسوی شمال به‌وسیلهٔ یک ورودی به عرض ۱۱۰سانتی‌متر به فضای S.1، ازطرف شرق به‌وسیلهٔ یک درگاه به عرض ۱۱۰سانتی‌متر به فضای S.5 و ازسوی غرب نیز به‌وسیلهٔ یک ورودی به عرض ۸۰سانتی‌متر به فضای S.4، متصل می‌شود.

فضای S.4: این فضا با پلان مستطیل‌شکل به ابعاد ۳×۵متر، ۱۵متر مربع وسعت دارد. به‌نظر می‌رسد دیوارهٔ ضلع جنوبی آن در گذشته تخریب شده است. این فضا دارای دو ورودی به عرض ۸۰سانتی‌متر در بخش جنوب‌شرقی دیوار شرقی و بخش شمال‌غربی دیوار غربی است.

فضای S.5: این فضا در قرینهٔ شرقی فضای S.4 واقع شده است. فضای فوق با ابعاد ۱/۹۰متر عرض و ۲/۵۰متر طول، ۴/۷۵متر مربع مساحت دارد. فضای S.5 راست‌گوشه و مستطیل‌شکل بوده است. در گوشهٔ جنوب‌شرقی فضای S.5، سکویی سنگی و مستطیل‌شکل به ابعاد ۱۹۰×۲۵۰سانتی‌متر تعبیه گردیده که با توجه به قرارگیری این سکوی سنگ‌چین شده، کف فضای مذکور شکل هندسی L مانندی به خود گرفته است. فضای S.5 دارای یک ورودی یا درگاه درمیان دیوار ضلع غربی است که آن‌را به هشتی بنا (فضا S.3) مرتبط می‌سازد. با توجه به حضور سکوی سنگی در قسمت جنوب‌شرقی فضا و هم‌چنین مساحت کوچک آن، به‌نظر می‌رسد که این فضا کاربری یک انباری و محل ذخیرهٔ آذوقه را برعهده داشته است.

فضای S.6: فضای مذکور دارای ۴متر عرض و ۷متر طول و دارای کف گِلی کوبیده شده است. با توجه به ابعاد بزرگ فضای S.6 به‌نظر می‌رسد که این فضای بزرگ، نقش تالار اصلی و نشیمن را برعهده داشته است.

فضای **S.7:** در بخش جنوب‌شرقی ترانشه و به‌موازات جنوب فضاهای S.4 ,S.3 و S.5 واقع شده است. با توجه به عدم استحکام زیادی که کف فضای مذکور دارد، به‌نظر می‌رسد که این فضا متعلق به یک فضای اصلی نبوده و به احتمال این قسمت از فضا متعلق به یک حیاط یا فضای پشت ساختارهای معماری بوده است. در قسمت شمال‌شرقی فضای S.7، دو اجاق نیز تعبیه گردیده و بخش کاوش‌شدهٔ آن تقریباً مثلثی‌شکل است که دارای ۱۳متر طول (در جهت شرقی-غربی) و بیشترین عرض آن در قسمت شرقی، ۴/۵متر می‌باشد.

فضای S.8: این فضا در جهت شرقی-غربی شکل‌گرفته و دارای ۷متر طول و ۲/۷۰متر عرض (بیشترین عرض کاوش‌شده) می‌باشد. فضای مذکور راست‌گوشه و مستطیل‌شکل بوده است.

فضا S.9: فضای فوق در جهت شمالی-جنوبی شکل‌گرفته و دارای ۳متر عرض و ۴متر طول است. فضای S.9 راست‌گوشه و مستطیل‌شکل بوده، بخش میانی فضای S.9، به‌طول ۳متر و عرض ۲متر با یک ردیف از سنگ‌های رودخانه‌ای و لاشه‌سنگ‌های شیستی به‌صورت منظم مفروش گردیده است.

فضای S.10: فضای S.10 راست‌گوشه و مستطیل‌شکل بوده که با کمی انحراف در جهت شمالی-جنوبی شکل‌گرفته و دارای ۳متر عرض و ۶/۵متر طول است. در جبههٔ شرقی دارای دو درگاه به پهنای ۱۱۰سانتی‌متر است که آن‌را به فضاهای شمارهٔ ۱ و ۲ متصل می‌سازد. با توجه به قرارگرفتن یک سازهٔ حرارتی (تنور) در گوشهٔ جنوب‌غربی فضای شمارهٔ ۱۰، به‌نظر می‌رسد از این فضا به‌عنوان مطبخ استفاده می‌کردند.

فضای S.11: این فضا ۹مترمربع مساحت دارد و ازسوی شمال با فضای شمارهٔ ۱۰، ازسوی شرق با فضای شمارهٔ ۴ و ازسوی غرب با فضای شمارهٔ ۱۳ هم‌جوار است. در جبههٔ شرقی فضای شمارهٔ ۱۱، یک درگاه تعبیه شده است که آن‌را به فضای شمارهٔ ۴ متصل می‌سازد؛ و هم‌چنین در کنار دیوارهٔ غربی آن یک تنور قرار گرفته است که باتوجه به این شواهد، از این فضا نیز احتمالاً به‌عنوان مطبخ استفاده می‌شده است.

فضای S.12: تنها بخشی از بقایای دیوار جنوبی آن به‌طول ۱۶۰سانتی‌متر و دیوار شرقی آن به‌طول ۱۸۰سانتی‌متر شناسایی و نمایان شده است.

فضای S.13: بیشترین طول کاوش‌شدهٔ این فضا ۱۲/۵متر و عرض آن ۶متر است.

به‌طورکلی، طی سه فصل کاوش در محوطهٔ قدکودان، درمجموع گستره‌ای به ابعاد ۲۳×۱۵متر (۳۴۵مترمربع) و ۱۳ فضا مورد کاوش باستان‌شناختی قرار گرفت. نتایج حاصله از کاوش محوطه، نشان می‌دهد که این محوطهٔ باستانی در یک دورهٔ زمانی مورد استقرار قرار گرفته است. محوطهٔ مذکور، دارای ساختارهای معماری سنگ‌چین بزرگ با فضاهای متعدد معماری بوده است. ساختارهای کاوش‌شدهٔ ترانشه، معمولاً با قلوه‌سنگ‌های رودخانه‌ای و لاشه‌سنگ‌های شیستی ساخته شده‌اند و اکثریت قریب به اتفاق آن‌ها دیوارهایی سنگی در جهات گوناگون هستند. این دیوارها عموماً ۸۰سانتی‌متر پهنا دارند که متشکل از سه ردیف سنگ (جدارهٔ داخلی و خارجی دیوار را با قلوه‌سنگ‌ها و قطعه‌سنگ‌های کف رودخانه‌ای و در ردیف میانی آن‌را با خرده‌سنگ و سنگ‌های چرت پر کرده‌اند) در هر رج ساخته شده‌اند و یک تا سه رج به ارتفاع ۲۰ تا ۵۰سانتی‌متر از آن‌ها باقی‌مانده است. ملات مورداستفاده در ساخت دیوارها، گِل بوده و فاقد هرگونه اندودی برروی سطوح پیرامونی خود هستند. همهٔ دیوارها و ساختارهای کاوش‌شده دارای قفل‌وبست بوده و دیوارهایی که در قسمت شرقی ترانشه و در بخش

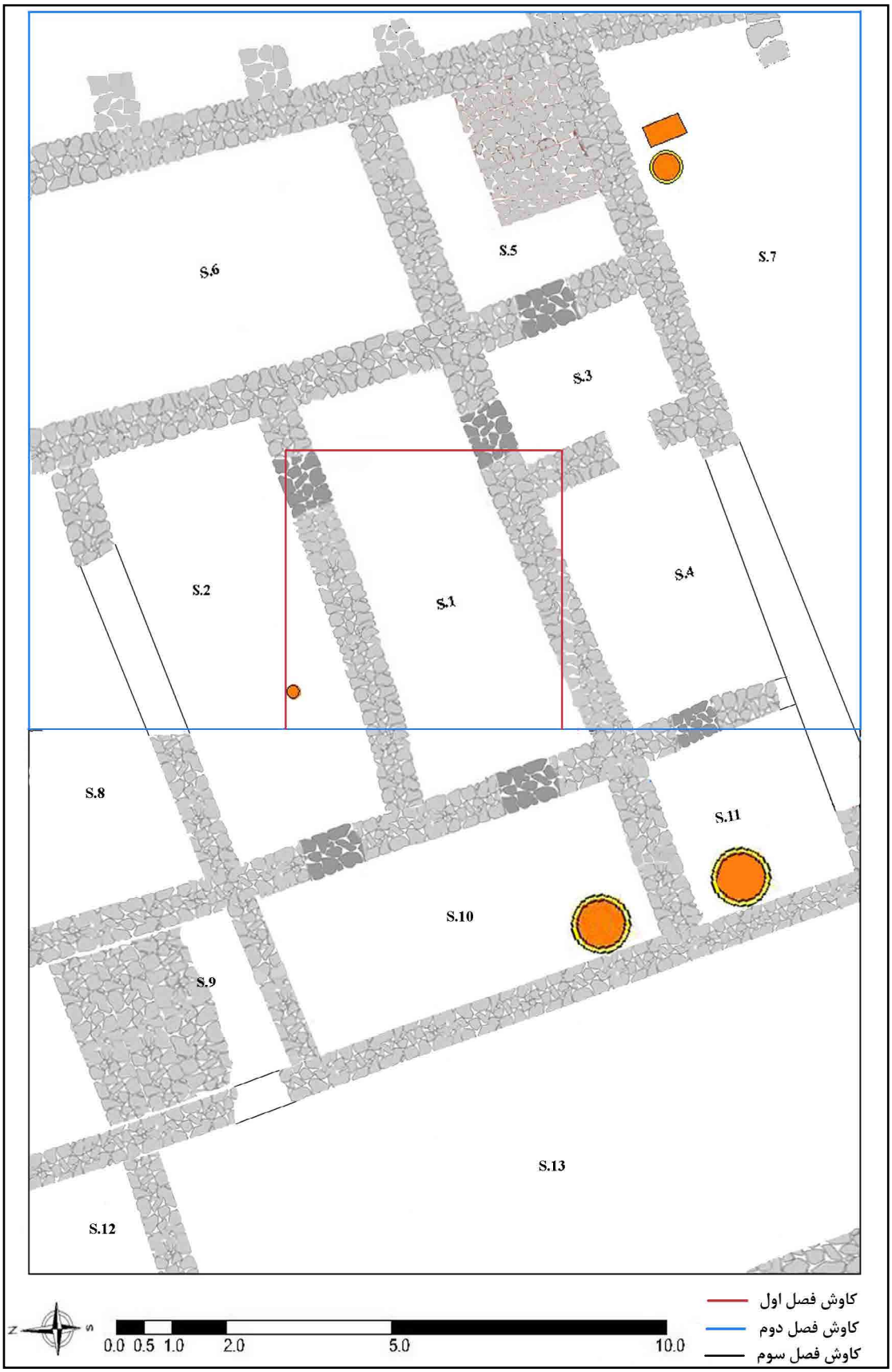
شیب‌دار و پرتگاه محوطه قرار گرفته‌اند، جهت استحکام بنا، دارای پشت‌بند بوده که تقریباً در فواصل بین ۱۸۰ تا ۲۲۰ سانتی‌متر از هم تکرار شده‌اند. این پشت‌بندها مانند دیوار دارای ۸۰ سانتی‌متر پهنا و طول آن‌ها بین ۶۰ تا ۹۰ سانتی‌متر متغیر است.

تصویر ۱۰: نمایی از فیچرهای ۲۷۱ و ۲۷۲، دید از غرب (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig. 10: view of architecture remains (F.271-272) (Garavand, 2018).

جدول ۱: مشخصات فضاهای معماری (گراوند، ۱۳۹۹).
Tab. 1: Characteristics of architectural spaces (Garavand, 2019).

فضای معماری (space)	ابعاد (متر)	مصالح ساختمانی
۱	۷×۳	سنگ و ملاط گل
۲	۷×۳	سنگ و ملاط گل
۳	۳/۴×۱/۸	سنگ و ملاط گل
۴	۵×۳	سنگ و ملاط گل
۵	۲/۵×۱/۹	سنگ و ملاط گل
۶	۷×۴	سنگ و ملاط گل
۷	۱۳×۴/۵	سنگ و ملاط گل
۸	۷×۲/۷	سنگ و ملاط گل
۹	۴×۳	سنگ و ملاط گل
۱۰	۶/۵×۳	سنگ و ملاط گل
۱۱	۳×۳	سنگ و ملاط گل
۱۲	۱/۸×۱/۶	سنگ و ملاط گل
۱۳	۱۲/۵×۶	سنگ و ملاط گل

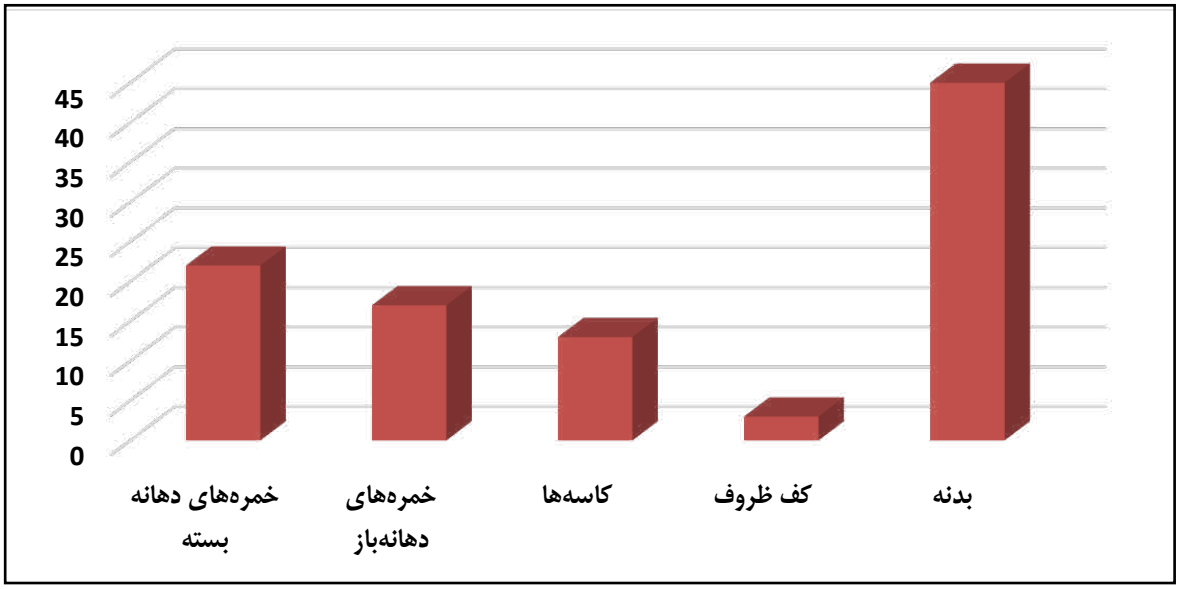
تصویر ۱۱: موقعیت فیچرهای ۲۷۱ و ۲۷۲ بر روی پلان ترانشه (گراوند، ۱۳۹۹).

Fig. 11: Sitution of features 271,272 (Garavand, 2019).

مواد فرهنگی

مـواد فرهنگـی به‌دسـت آمـده از کاوش، شـامل: بافـت معمـاری وسـیع، تنـور، آثـار سـفالین و چکـش مفرغـی اسـت. مطالعـهٔ سـفال‌های اشـکانی منطقـهٔ شـمال‌غرب ایـران می‌توانـد تأثیـر و تأثـر سـفال‌های منطقـه را ازنظـر سـبک سـفالینه‌های مناطـق مجـاور مشـخص کنـد. در کاوش قدکـودان یـک قطعـهٔ چکـش مفرغـی کـه از محـل الحـاق دسـته، شکسـته به‌دسـت آمـد. ایـن چکـش ۳۵۶ گـرم وزن دارد و تیغـهٔ آن، ۸سـانتی‌متر طـول و ۴سـانتی‌متر عـرض دارد کـه بـه علـت کثـرت اسـتفاده، لبـهٔ تیغـه آن برگشـته اسـت؛ هم‌چنیـن یـک میلـه یـا درفـش مفرغـی به‌صـورت اکسیده‌شده بـه رنـگ سـبز، شناسـایی گشـت. ایـن یافتـهٔ فرهنگـی از عمـق ۱۳سـانتی‌متری به‌دسـت آمـده و طولـی در حـدود ۱۲سـانتی‌متر و ۶میلی‌متـر عـرض دارد و در بیشـترین حـد خـود نیـز از ضخامـت ۴میلی‌متـری برخـوردار اسـت (تصاویـر ۱۳ و ۱۲).

سـفال‌های قدکـودان از نظـر کیفیـت سـاخت بـه سـه گـروه ظریـف، معمولـی و خشـن تقسـیم می‌شـوند. سـفال‌ها بـا طیـف رنگـی پوشـش بیرونـی فیـروزه‌ای، نارنجـی، آجـری، قرمـز، قهوه‌ای‌روشـن و نخـودی را شـامل می‌شـوند. سـفال‌ها چرخ‌سـاز بـا آمیـزهٔ کانـی تولیده‌شـده و ازنظـر فـرم ظـروف بـه چنـد گـروه تقسـیم می‌شـوند: خمره‌هـای دهانـه بسـته و بـاز (تصاویـر ۱۵ و ۱۴)، کاسـه‌ها و کـف ظـروف. ازنظـر کیفیـت سـاخت، سـفال‌های ایـن محوطـه بـا کیفیـت متوسـط تولیـد شـده‌اند. مطالعـهٔ ترکیـب کلـی سـفال‌های کشف‌شـده از قدکـودان نشـان‌دهندهٔ اسـتفاده از یـک سـنت محلـی سـفالگری اسـت. عمـدهٔ تزئینـات کار شـده بـرروی آن‌هـا شـامل: کنـده، نقـوش طنابـی افـزوده و خطـوط مـواج شـیاری (تصاویـر ۱۷ و ۱۶) هسـتند.

نمودار۱: توزیع فراوانی فرم ظروف قدکودان (گراوند، ۱۳۹۹).
Chart. 1: distribution of all shapes (Garavand, 2019).

بحث و تحلیل

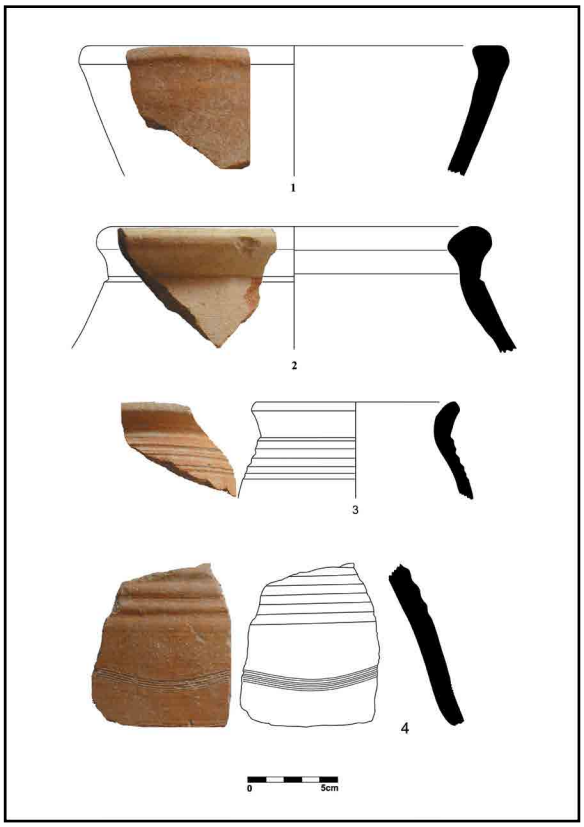
بـا توجـه بـه اهمیـت معمـاری اشـکانی متأسـفانه تاکنـون شـناخت جامعـی از معمـاری ایـن دوره به‌ویـژه، بناهـای کوچک‌تـر در دسـت نیسـت و ایـن ابهـام در معمـاری مسـکونی ایـن دوره بیشـتر دیـده می‌شـود؛ از ایـن‌رو در ارتبـاط بـا این‌گونـهٔ معمـاری هیـچ نـوع سـبک‌شناسـی مشـخصی وجـود نـدارد. فقـدان کاوش‌هـای گسـترده، وجـود تنـوع زیسـت‌محیطی و سـنت‌های متفـاوت، شـناخت معمـاری طبقـهٔ متوسـط ایـن دوره را دشـوار می‌سـازد (محمـدی و همـکاران، ۱۳۹۰: ۸۸)؛ هم‌چنیـن اغلـب محوطه‌هـای اشـکانی خـارج از مرزهـای سیاسـی ایـران قـرار گرفته‌انـد و

تصویر ۱۲: چکش مفرغی LOC:211 (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 12: Bronze object, LOC:211 (Garavand, 2017).

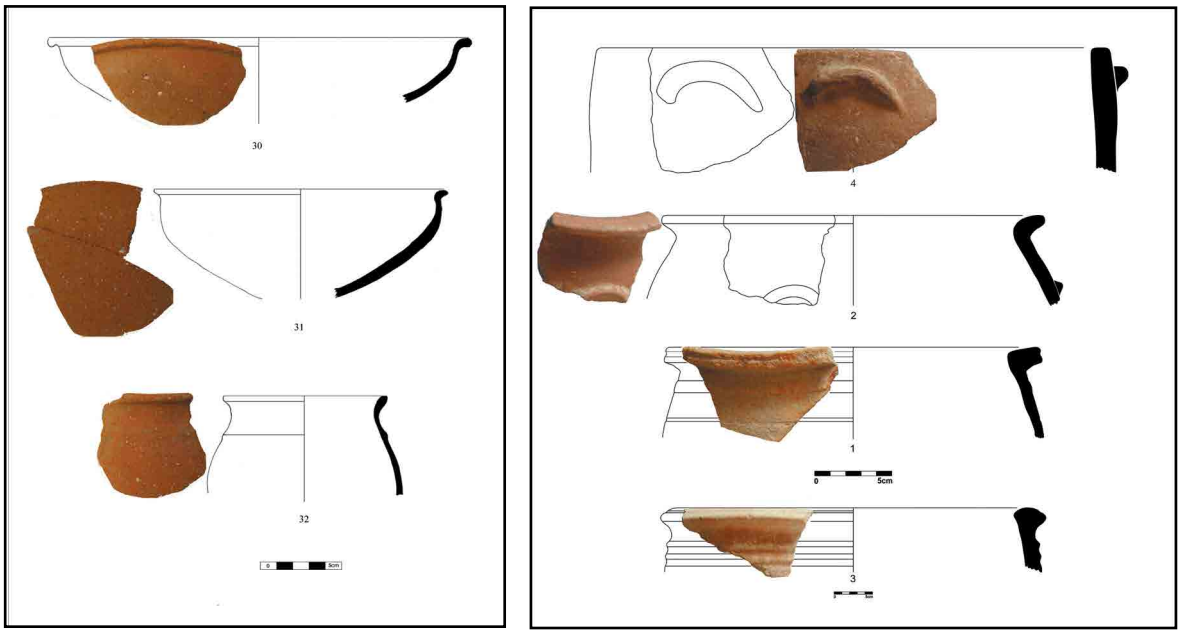
تصویر ۱۳: درفش مفرغی LOC:۲۱۱ (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 13: Bronze object, LOC:211 (Garavand, 2017).

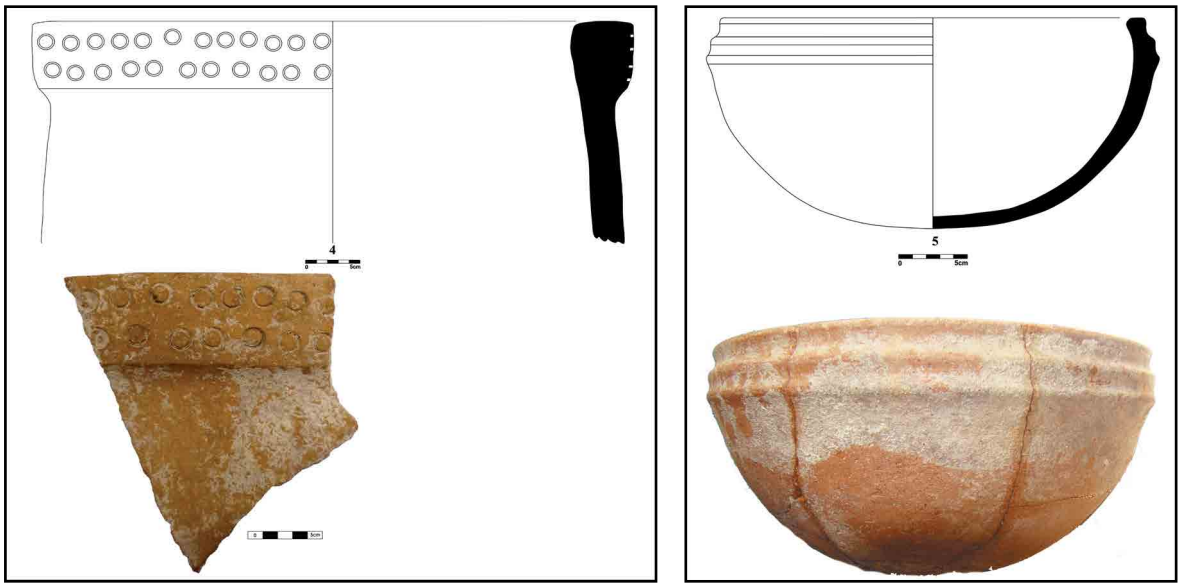
تصویر ۱۴: گزیده‌ای از سفال‌های قدکودان (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 14: pottery design and image (Garavand, 2017).

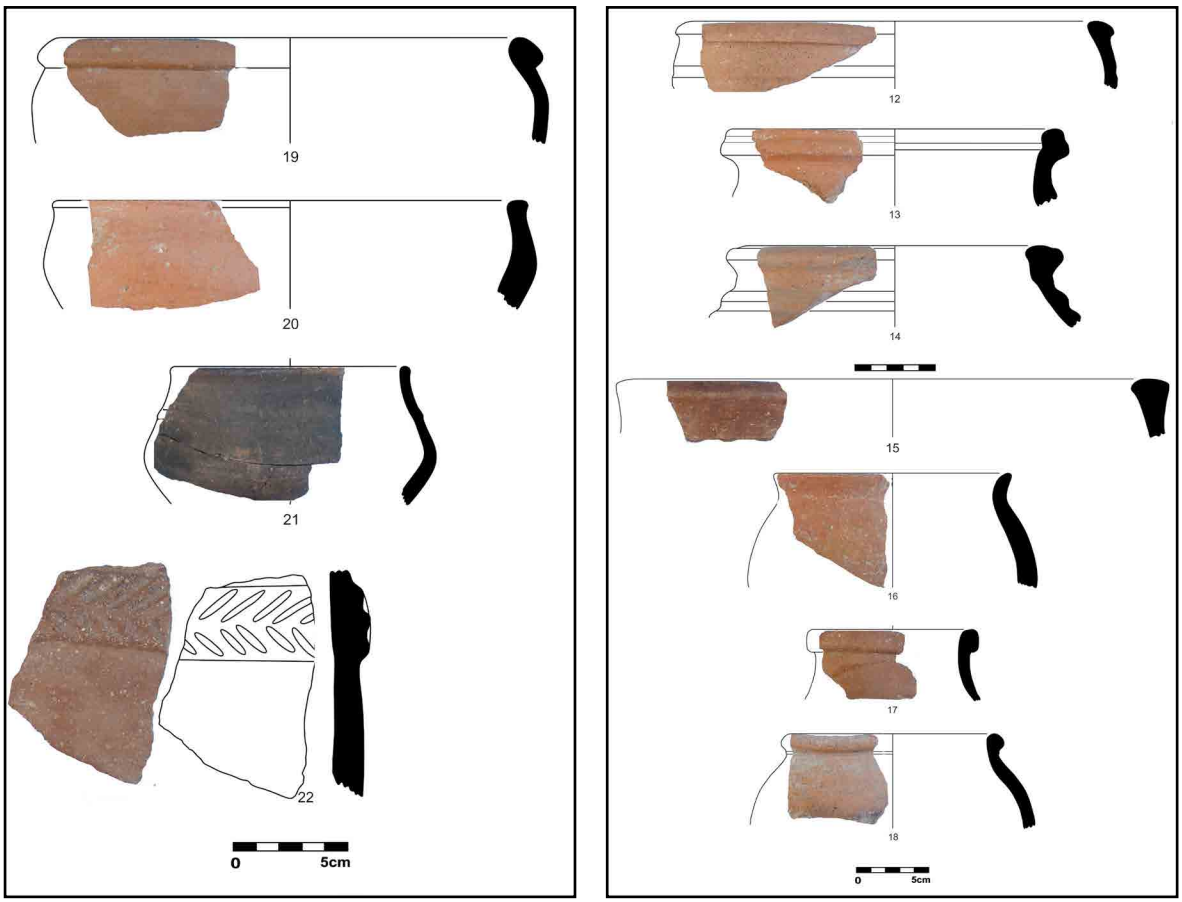
تصویر ۱۵: گزیده‌ای از سفال‌های قدکودان (گراوند، ۱۳۹۷).
Fig. 15: pottery design and image (Garavand, 2017).

تصویر۱۶: گزیده‌ای از سفال‌های قدکودان (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig. 16: pottery design and image (Garavand, 2018).

تصویر ۱۷: ظرف سفالین (گراوند، ۱۳۹۸).
Fig. 17: pottery design and image (Garavand, 2018).

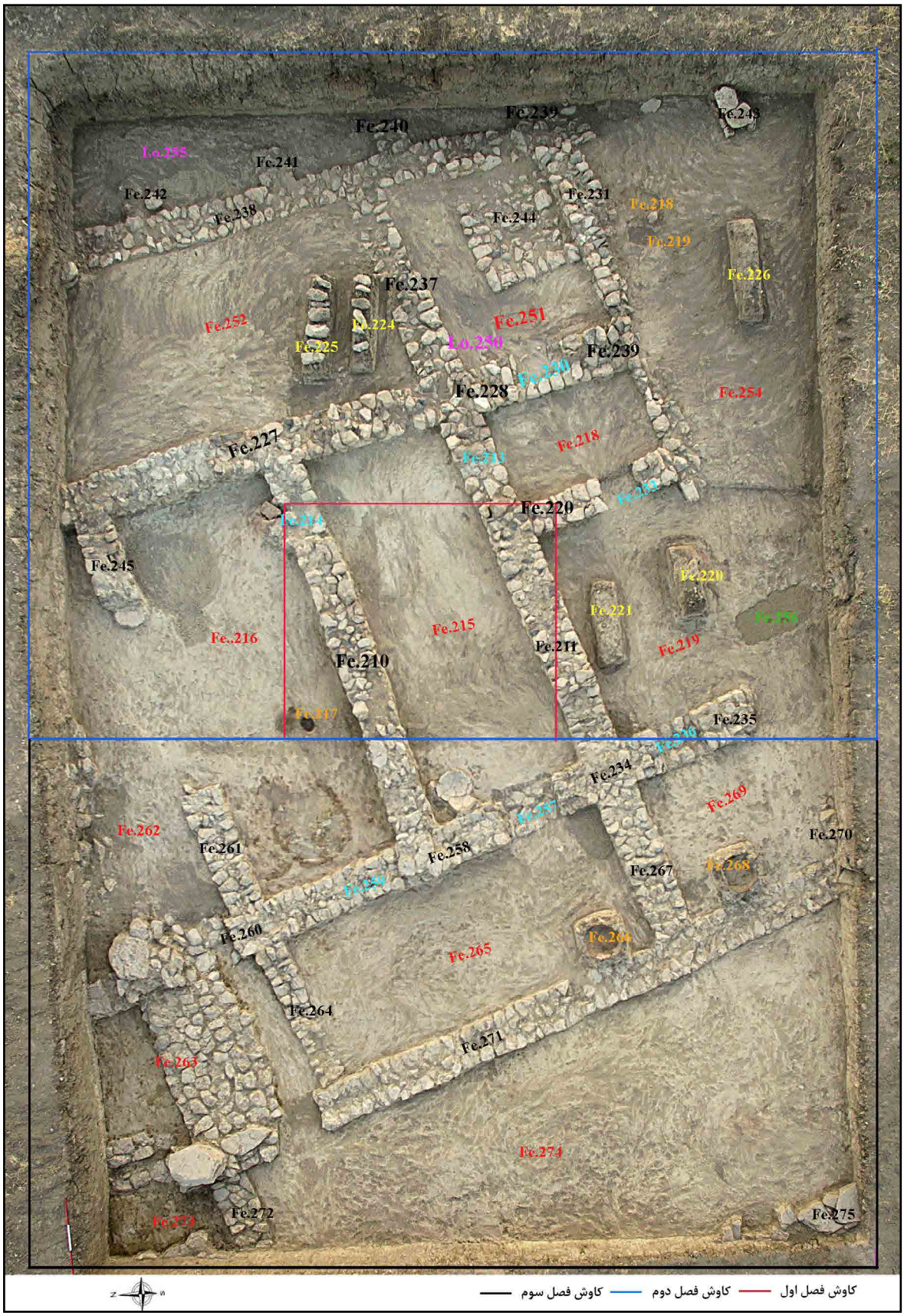

تصویر ۱۸: گزیده‌ای از سفال‌های قدکودان (گراوند، ۱۳۹۹).
Fig. 18: pottery design and image (Garavand, 2019).

در فلات ایران محوطه‌های اندکی از دورهٔ اشکانی شناسایی و کاوش شده است (Keall, 2002). درخصوص پژوهش‌های باستان‌شناسی دورهٔ پارت در شمال‌غرب باید اظهار نمود که باوجود این‌که این منطقه در دورهٔ پارت شاهد رخدادهای مهم سیاسی بوده (Brosius, 2006)، اما شناخت کامل و کافی از این دورهٔ مهم در شمال‌غرب، تحقق‌نیافته و کمتر به آن پرداخته شده است. مطمئناً یکی از بهترین شواهد تغییر نگرش به این موضوع، مطالعات و کشفیات باستان‌شناسی طی سال‌های اخیر است؛ درواقع، مطالعات و پژوهش‌های باستان‌شناسی محدودی در این منطقه انجام‌شده؛ بنابراین با عنایت به این‌که دامنهٔ مطالعات محدود بوده، اطلاعات اندکی از وضعیت سنت‌های فرهنگی دورهٔ اشکانی در دست است. بدیهی است که شناخت ویژگی‌های فرهنگی در شمال‌غرب به روشن نمودن ارتباطات و تأثیرات فرهنگی آن عصر می‌انجامد؛ بنابراین در این‌میان قدکودان می‌تواند تاحدودی خلأ مطالعاتی این دوره را روشن نماید. پژوهش‌های جدید در شهرستان پیرانشهر موجب شناسایی بقایای معماری این دوره گردید. قدکودان از این‌منظر اهمیت دارد که نشانگر معماری مسکونی اقوام پارت در حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک است. پژوهش‌های باستان‌شناسی قدکودان که نتیجهٔ سه فصل کاوش باستان‌شناسی است، می‌تواند نقطهٔ عطفی بر مطالعات باستان‌شناسی پارت در حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک باشد؛ لذا در این پژوهش به کاوش‌های باستان‌شناسی منطقهٔ حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک پرداخته شد. مطالعه و پژوهش حاضر یقیناً افق روشن‌تری از دورهٔ اشکانی منطقهٔ شمال‌غرب ایران را مشخص می‌کند.

محوطهٔ وسیع قدکودان دارای فضاهای معماری مسکونی است که با عنایت به مطالعهٔ سفال‌ها تعلق این محوطه به دورهٔ پارت محرز است. فضاهای متعدد مسکونی نشانگر استقراری طولانی‌مدت این محوطه را در دورهٔ پارت به‌نمایش می‌گذارد. تالار بارعام قدکودان نشان‌دهندهٔ اهمیت این محوطه است که احتمالاً برای مراسمات خاصی تجمع افراد در آنجا صورت می‌پذیرفته است. نمونهٔ مشابه فضاهای سادهٔ مسکونی را می‌توان از کشت دشت دیباج نام‌برد (شریفی، ۱۳۹۸). همان‌گونه که پیش‌تر ذکر شد کاوش‌های محدودی از دورهٔ اشکانی در شمال‌غرب انجام‌شده و اطلاعات ما درخصوص معماری این دوره بسیار اندک است. لازم به ذکر است که یکی از محوطه‌های اشکانی کاوش‌شده در شمال‌غرب ایران محوطهٔ کهنه پاسگاه تپه‌سی می‌باشد که دارای آثار معماری خشتی و پایه‌ستون است (آقالاری و ده‌پهلوان، ۱۳۹۰). وجه‌تمایز معماری قدکودان و کهنه‌پاسگاه، این است که در معماری قدکودان به علت قرارگرفتن در کنار رودخانه از مصالح سنگی استفاده‌شده، اما در کهنه‌پاسگاه در فضاهای معماری از خشت استفاده شده است.

درمجموع نتیجهٔ کاوش نشانگر مجموعاً ۱۳ فضای معماری در ابعاد و اندازه‌های مختلف بود (تصویر ۱۹). فضاها مشتمل‌بر محیط‌های چهارضلعی و راست‌گوشه با پلان مربع و مستطیل‌شکل هستند که به‌واسطهٔ دیوارهای سنگ‌چینی یک یا سه‌رجی و به‌همین میزان دو یا سه‌ردیفه از یک‌دیگر جدا گردیده‌اند. برمبنای گاه‌نگاری لایه‌های کاوش‌شده در ترانشه، مجموعاً تمام فضاهای شناسایی‌شده متعلق به یک دورهٔ استقراری هستند. در بین فضاها، تالار و مطبخ هم شناسایی گردید. درخصوص سفالینه‌های قدکودان باید اظهار نمود که سفالینه‌های اشکانی در شمال‌غرب شناخته شده‌تر هستند و اغلب با پوشش نارنجی مایل به قهوه‌ای تولید شده‌اند (محمدی‌فر، ۱۳۸۷). سفال‌های قدکودان مشابهت زیادی با تپه بروه (شریفی، ۱۴۰۲)، محوطهٔ کهنه‌پاسگاه تپه‌سی (آقالاری و ده‌پهلوان، ۱۳۹۰: ۲۸)، قلعه‌یزدگرد (Keall, 1967; 2002; 1983) و قلعه‌ضحاک هشترود (Kleiss, 1973) دارند. در غرب ایران سفال‌های قدکودان مشابهت نزدیکی با سفال‌های دورهٔ اشکانی همدان دارند (محمدی‌فر و عرب، ۱۳۹۲). درمجموع، سفال‌های قدکودان از نظر فرم دارای تنوع بوده، اما از نظر نقش صرفاً به نقوش افزوده (تصویر ۱۶: شمارهٔ ۴) و کنده به‌صورت زیگزاگ‌ها و دوایر کوچک محدود شده است (تصاویر ۱۸ و ۱۷).

تصویر ۱۹: عکس هوایی از فیچرها و لوکوس‌های کاوش‌شدهٔ ترانشهٔ II طی سه فصل کاوش باستان‌شناسی (گراوند، ۱۳۹۹).

Fig. 19: Aerial photo from Architecture remains based of third excavations (Garavand, 2019).

نتیجه‌گیری

در این پژوهش به دورهٔ مهم پارت پرداخته و تلاش شد سنت‌های فرهنگی منطقهٔ رودخانهٔ زاب کوچک را مشخص‌نموده و گاهنگاری نسبی از مواد فرهنگی این حوضهٔ فرهنگی ارائه شود. نتیجهٔ حاصل از پژوهش بیانگر نوعی پیوند فرهنگی قدکودان پیرانشهر با دیگر مناطق هم‌زمان حوزه‌های فرهنگی شمال‌غرب ازجمله قلعه‌یزدگرد، قلعه‌ضحاک و بروه است. کاوش‌های جدید باستان‌شناسی منجر به نمایان‌شدن بقایای معماری از دورهٔ پارت گردید. بافت معماری گسترده‌ای که در یک لایهٔ استقراری بدون هیچ پیشینه و تداومی است. بقایای معماری قدکودان با مصالح قلوه‌سنگ آهکی با ملاط گل ساخته شده است. شواهد باستان‌شناسی قدکودان نشان‌داد که بافت معماری به‌لحاظ کالبدی شامل: اتاق‌های متمرکز و دیوارهای سنگی با ملاط گل است. قدکودان را از منظر فرهنگی می‌توان پُررونق‌ترین، شکوفاترین و گسترده‌ترین اسکان صورت‌گرفته در حوضهٔ رودخانهٔ زاب کوچک دانست که بقایای معماری آن به‌شکلی پراکنده در سرتاسر محوطه و بخش‌های حاشیه‌ای گسترده است. فضاهای معماری به‌صورت خانه‌هایی با نقشهٔ ساده، متشکل از اتاق‌هایی چهارگوش است که از لاشه‌سنگ و قلوه‌سنگ‌های رودخانه‌ای با ابعاد مختلف ساخته شده است؛ هم‌چنین تالار بارعام قدکودان صحّه بر پر اهمیت بودن این محوطه می‌گذارد. از دورهٔ اشکانیان اغلب بناها و کاخ‌ها و معابد به‌جا مانده و اغلب بناهای مسکونی این دوره نادیده گرفته شده است؛ لذا قدکودان به‌عنوان الگوی معماری که دارای سبک محلی است اهمیت می‌یابد.

درخصوص پرسش‌های این پژوهش می‌بایست به چند نکته اشاره کرد؛ یکی از پرسش‌های این پژوهش این بود که چه عاملی موجب شکل‌گیری بافت عظیم معماری شده است؟ در پاسخ به این پرسش باید اظهار کرد که وجود رودخانهٔ زاب که باعث تأمین آب ساکنان محوطه شده، موجب شکل‌گیری و تداوم استقراری قدکودان شده است؛ درواقع، یکی از ویژگی‌های طبیعی رودخانهٔ زاب کوچک دسترسی به منابع زیست‌محیطی است که هم از منابع آبی استفاده‌شده و هم پتانسیل مناسبی برای دام‌داری داشته است. شرایط بسیار مساعد زیستی شرایط مساعدی را ایجاد نموده و باعث شکل‌گیری بسیاری از استقرارها در حاشیهٔ رودخانه از پیش‌ازتاریخ شده و موجب شکل‌گیری فرهنگ‌های بومی و محلی در این منطقه شده است.

از دیگر پرسش‌های این پژوهش چگونگی مناسبات فرهنگی قدکودان با سایر محوطه‌های هم‌زمان بوده است؟ در پاسخ می‌بایست اظهار کرد که با عنایت به گاهنگاری‌های نسبی سفالینه‌ها، قدکودان دارای تعاملات فرهنگی با سایر مناطق به‌خصوص محوطه‌های هم‌زمان شمال‌غرب بوده است.

از دیگر پرسش‌های این پژوهش چگونگی کارکرد فضاهای معماری قدکودان بوده است. در پاسخ باید اظهار کرد که قدکودان نشانگر معماری مسکونی در کرانهٔ رودخانهٔ زاب کوچک است. تمام فضاها به دو بخش درونی و بیرونی تقسیم شده است. فضاهای مشتمل‌بر محیط‌های راست‌گوشه تقریباً مستطیلی یا مربعی‌شکلی است که به‌واسطهٔ دیوارهای سنگی یک تا چندرجی و سه‌ردیفه از یک‌دیگر جدا گردیده‌اند. این فضاها دارای درگاه‌ها یا ورودی‌هایی به عرض ۸۰ تا ۱۱۰سانتی‌متر هستند و معمولاً با لایه‌های فرسایشی پر شده‌اند. با توجه به ساختمان فضاها و نوع چینش، زاویه و قفل‌وبست دیوارها، به‌نظر می‌رسد که به‌جز فضاهای S.7 و S.13 که نقش یک معبر و یا حیاط را داشته است، سایر فضاها یا ساختمان‌ها، فضاهای اصلی و اندرونی محوطه ازجمله اتاق‌های مسکونی، تالار عام، مطبخ و انباری را تشکیل می‌دهند. فضای معماری S.3 درواقع یک هشتی است که دارای سه ورودی در سه بازوی شرقی، غربی و شمالی خود است و به‌نظر می‌رسد که نقش یک هشتی یا سالن ورودی برای دیگر فضاها را به عهده داشته است. ساختمان S.5، با توجه به حضور سکوی سنگی در قسمت جنوبی آن، به‌نظر می‌رسد که نقش یک انباری و محل ذخیره را برعهده داشته است. نظر به آن‌که این فضا به نسبت فضاهای S.1, S.2 و S.6 کوچک‌تر نیز هستند، می‌تواند فرضیهٔ انباری بودن آن تا حدودی قابل‌قبول باشد. ساختمان‌های S.10 و S.11 نیز با توجه وجود تنور در آن‌ها به‌نظر می‌رسد از آن به‌عنوان مطبخ استفاده شده است. با توجه به ابعاد بزرگ سه فضای معماری S.1, S.2 و S.6 به‌نظر می‌رسد این سه فضای بزرگ، نقش تالارهای اصلی و نشیمن را برعهده داشته‌اند. در پایان باید اظهار نمود که محوطهٔ قدکدان در اواخر دورهٔ اشکانی متروک‌شده و مورد استقرار مجدد قرار نگرفته است.

سپاسگزاری
از حسن عنایات داوران و نظرات ارزشمند ایشان در بهبود این پژوهش تشکر و قدردانی می‌نماییم.

درصد مشارکت نویسندگان
نویسندگان به‌صورت برابر در تهیهٔ پژوهش حاضر همکاری داشته‌اند.

تعارض منافع
نویسنده ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارد. هزینهٔ این پژوهش توسط پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری تأمین شده است.

کتابنامه
- اشلومبرژه، دانیل، (۱۳۷۷). هنر پارتی، تاریخ ایران کمبریج. جلد ۳، قسمت ۲، به‌کوشش: احسان یارشاطر، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- آقالاری، بایرام؛ و سلیمی، صلاح، (۱۴۰۲). «نتایج لایه‌نگاری گردی شیطان در دشت پیرانشهر، شواهدی از دوره مس‌وسنگ و اشکانی». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳(۳۹): ۳۸-۷. http://doi.org/10.22084/nb.2022.25429.2436
- آقالاری، بایرام؛ و ده‌پهلوان، مصطفی، (۱۳۹۰). «شاخصه‌های فرهنگی شمال‌غرب ایران در دورهٔ اشکانی (با نگاهی به یافته‌های فصل دوم تپه کهنه پاسگاه)». مجله مطالعات باستان‌شناسی، ۱(۳): ۴۳-۱۵. https://jarcs.ut.ac.ir/article_28693.html
- برنارد، پل، (۱۳۷۵). «سلوکی‌ها در آسیای مرکزی». در: مجموعه مقالات تاریخ و تمدن‌های آسیای مرکزی، بخش دوم از ج ۱، ترجمهٔ صادق ملک‌شهمیرزادی، تهران: انتشارات وزارت خارجه.
- خان‌محمدی، بهروز، (۱۳۹۸). «گزارش کاوش محوطهٔ سوغانلو پیرانشهر». در: مجموعه مقالات هفدهمین گردهمایی باستان‌شناسی، جلد اول تهران، پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی: ۳۶۳-۳۶۹.
- شریفی، مهناز، (۱۳۹۸). «مناسبات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شمال‌شرق ایران در دورهٔ اشکانی، براساس دومین فصل کاوش‌های باستان‌شناسی تپه کِشت دشت دامغان». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۹(۲۲): ۱۶۲-۱۴۳. http://doi.org/10.22084/nbsh.2019.18328.1889
- شریفی، مهناز، (۱۴۰۲). «کاوش باستان‌شناسی سردشت در دوران اشکانی». در: مجموعه کتاب فرهنگ رودخانه زاب کوچک براساس کاوش‌های باستان‌شناسی سردشت، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- گراوند، افراسیاب، (۱۳۹۷). «گزارش فصل نخست کاوش نجات بخشی محوطهٔ سوغانلو ۴ (حوضهٔ آبگیر سد کانی‌سیب پیرانشهر)». آرشیو پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- گراوند، افراسیاب، (۱۳۹۸). «گزارش فصل دوم کاوش نجات بخشی محوطهٔ سوغانلو ۴ (حوضهٔ آبگیر سد کانی سیب‌پیرانشهر)». آرشیو پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- گراوند، افراسیاب، (۱۳۹۹). گزارش فصل سوم کاوش نجات بخشی محوطهٔ سوغانلو ۴ (حوضهٔ آبگیر سد کانی‌سیب پیرانشهر)، آرشیو پژوهشکده باستان شناسی (منتشر نشده).
- محمدی‌فر، یعقوب؛ و عرب، احمدعلی، (۱۳۹۲). «مطالعهٔ ترکیب سفال کلینکی دورهٔ اشکانی منطقه همدان با استفاده از سه روش XRF، PIXE و XRD با هدف تعیین میزان تشابه و تمایز». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۴(۴): ۷۶-۵۷. https://nbsh.basu.ac.ir/article_564.html
- محمدی‌فر، یعقوب،(۱۳۹۴). باستان‌شناسی و هنر اشکانی. انتشارات سمت.
- هرینک، ارنی، (۱۳۷۶). سفال ایران در دوران اشکانی. ترجمهٔ حمیده چوبک، تهران: سازمان میراث‌فرهنگی کشور.

- Aagarryev, E. & Khodzhanigazov, T., (1995). *Turkmenistan on the Greut Silk Road*. Ashhabud.

- Aghalari, B. & Salimi, S., (2024). "Archaeological Stratigraphy of Girdi Sheytan Site in Piranshahr Plain; Evidence from The Parthian and Chalcolithic Periods". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran,* 13(39): 7-38. http://doi.org/10.22084/nb.2022.25429.2436

-Aghalari, B. & Dehpahlavan, M., (2011). "Cultural Characteristics of North-Western Iran during Parthian Period With a View to Findings of the Second Season of Explorations in the Old Mound of Pāsgāh Tappeh Si". *Journal of archaeological studies,* 3(1): 15-43.

- Bernard, P., (1996). "The Seleucids in Central Asia". *Articles on the history and civilizations of Central Asia,* vol. 1, Translated by: Sadegh Malek Shahmirzadi, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

- Bivar, A. D. H., (1981). "The Second Ostracon from Qumis". *IRAN,* XIX: 81-84. PL. I. https://doi.org/10.2307/4299707

- Binandeh, A., (2012). "A New Archaeological Research in Northwestern Iran: Prehistoric Settlements of Little Zab River Basin". *The Internationalv Journal of Humanities,* 19 (2): 27-42. http://eijh.modares.ac.ir/article-27-9547-en.html.

- Boucharlat, R. & Lcomte, O., (1987). *Fouiles De Tureng Tepe.* Sous, la direction, de Jean Deshayes, 1, Center, de Recherches Archeologiques. paris.

- Brosius, M., (2006). *The Persians: An Introduction.* London & New York: Routledge, ISBN 978-0-415-32089-4. https://doi.org/10.4324/9780203068151

- Curtis, V. S., (2001). "Parthian Belts and Belt Plaques". *Iranica Antiqua,* XXXVI.

- Garavand, Afrasiab. (2018). Report of the First Season of the Salvage Excavation at the Sughānlu 4 Site (Kani Sib Dam Basin, Piranshahr). Archive of the Research Institute of Archaeology (Unpublished).

- Garavand, Afrasiab. (2019). Report of the Second Season of the Salvage Excavation at the Sughānlu 4 Site (Kani Sib Dam Basin, Piranshahr). Archive of the Research Institute of Archaeology (Unpublished).

- Garavand, Afrasiab. (2020). Report of the Third Season of the Salvage Excavation at the Sughānlu 4 Site (Kani Sib Dam Basin, Piranshahr). Archive of the Research Institute of Archaeology (Unpublished).

- Harmatta, J., (1994). *History of Civilization of Central Asia*. Vol. 2, UNESCO.

- Herrmann, G., Kurbansakhatov. K. & Simpson. ST. J., (2000). "The international Merv project,preliminary report on the Eighth season". *Journal of the British Institute of Persian studies, IRAN,* VOL. XXXVIII. https://doi.org/10.2307/4300579

- Herrmann, G. & Kurbansakhatov, K., (1994). "The international Merv project,preliminary report on the Second season". *Journal of the British Institute of Persian studies, IRAN,* VOL. XXXII. https://doi.org/10.2307/4299905

- Hejebri Nobari, A., Binandeh, A., Neyestani, J. & Vadati Nasab, H., (2012). "Excavation at Lavin Tepe in north west Iran". In: *ANES,* 49: 95-117. http://dx.doi.org/10.2143/ANES.49.0.2165721

- Invernizzi, A., (2009). *Nisa partica*. les sculture ellenistiche, centro Ricerhe Aecheologiche E Scavi, Di Torino, Missione in Turkmenistan.

- Kaim, B., (2008). "The Parthian settlements in the Serakhs Oasis". *PARTHICA,* PISA, ROMA, Editor in chief, Antonio Invernizzi, MMIX.

- Keall, E. J., (1967). "Qal'eh-i Yazdigird: A Sasanian Palace Stronghold in Persian Kurdistan". *Iran,* 5: 99-121. https://doi.org/10.2307/4299591

- Keall, E. J., (2002). "Qal'eh-e Yazdigird". *Dossiers d'Archéologie,* 271: 64-71. https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T070233

- Keall, E. J., (1983). "A Persian Castle on the Silk Roads". In: *Silk Roads, China Ships : an Exhibition of East-West Trade,* edited by John Vollmer. Toronto, Ontario: Royal Ontario Museum.

- Kiani, M. Y., (1982). *Parthian sites in Hyrcania the Gurgan Plain, Archaologische, Mittelungen aus IRAN.* Erg.Bd, 9, Berlin.

- Khanmohammadi, B., (2019). "Report on the excavation of the Soghanloo Tepe in Piranshahr". *17th Archaeological Conference,* Vol. 1, Tehran: Archaeological Research Institute: 363-369.

- Kleiss, W., (1973). "Qaleh Zohak ih Azarbijan". *AMI,* 6: 163-196.

-Kroll, S., (2005)."The Southern Urmia Basin in The Early Iron Age". *Iranica Antiqua,* XL: 65-85. https://doi.org/10.2143/IA.40.0.583200.

- Kroll, S., (2005). *Contributions to Bastam II. Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1976-1978.* (Wolfram Kleiss ed.), Teheraner Forschungen V (Berlin 1988).

- Lecomte, O., (2005). "The Iron age of Northern Hyrcania". *Iranica Antiqua,* XL. https://doi.org/10.2143/IA.40.0.583222

- Lecuyot, G., (2007). *Ai Khanum Reconstructed, in After Alexander (Central Asia before Islam)*. Edited by Joe Cribb and Georgina Hermann, Oxford University Press Inc, New York, Part 6. https://doi.org/10.5871/bacad/9780197263846.003.0007

- Livshits,V. A., (1993). "A Parthian Inscription on a vessel from Ak-Depe". IRAN, XXXI. https://doi.org/10.2307/4299889

- Masson & Pugancenkova, (1982). *The Parthian Rehtons of Nisa.* Firenz.

- Mohammadifar, Y & Arab, A., (2014). "An Study of the Clinky Ware Composition in the Hamadan Region Applying PIXE, XRF and XRD Aiming to Show the Similarities and Diversities". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran,* 3(4): 57-76.

- Mohammadifar, Y., (2015). *Archaeology and Parthian Art.* Samt Publications.

- Omrany R. H., (2008). *Sassanian Walls, Hinterland Fortresses and Abanoned Ancient Irrigated landscapes, the 2007 season on the Great wall of Gorgan and the wall of TAMMISHE.* The British Institute of Persian studies, XLVI.

- Pilipko, V. N., (2008). *The central Ensemble of the fortress Mihrdatkirt layout and chronology*. PARTHICA, PISA, ROMA, Editor in chief, Antonio Invernizzi, MMIX.

- Puschnigg, G., .(2008). *Helenistic Echoes in Parthian Merv:transformation and adaptation in the ceramic repertoire*. PARTHICA, PISA, ROMA,Editor in chief, Antonio Invernizzi, MMIX.

- Ricciardi, R. V., (1980). *Archaeological survey in the upper Atrek valley (Khorasan,IRAN).* preliminary report, MESOPOTAMIA, XV. LICOSA.

- Sariandi, V. I., (2008). The palace –Temple complex of North Gonur". *Anthropology & Archeology of Eurasia,* 47 (1). https://doi.org/10.2753/AAE1061-1959470101

- Schoff, W. H., (1914). *Parthian Stations By Isidor of Charax, An Account of the Route Between the Levant and India in the First Century B.C.* ARES Publishers INC, Chicago.

- Schmidt, E. F., (1937). *Excavation at Tepe Hissar Damgan.* Philadelpia. https://doi.org/10.9783/9781512818574

- Sharifi, M., (2011). "New evidence on cultural relations in northeastern iran in the Parthian period: results of Archaeological excavations at Dibaj Damghan". In: *Silk Road magezine,* washington University, 9: 42-52.

- Sharifi, M., (2019). "The Middle Bronze Age in the Little Zab Basin in Light of the Excavations

of Barde Zard Tepe, Northwest Iran". *Iranian journal of Archaeological Studies,* 9: 39-56. http://dx.doi.org/10.22111/ijas.2019.6505

- Sharifi, M., (2019). "Study on the Cultural Relations of the Kesht Dasht Tepe in the Parthian Period Based on the Second Archaeological Excavation". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran,* 9(22): 143-162. http://dx.doi.org/10.22084/nbsh.2019.18328.1889.

- Sharifi, M., (2020). "Excavations at Barveh Tepe: New Insights into the Early Bronze Age in Northwest Iran". *Journal of Near Eastern Studies,* 29 (2): 287–303. https://doi.org/10.1086/710363

- Sharifi, M., (2021). "Cultural Interactions of Little Zab River Basin in Chalcolithic / Bronze age Northwest of Iran". *Journal of Archaeological Studies*, 3, 13 (27): 93-116. https://doi.org/10.22059/jarcs.2020.305384.142892

- Sharifi, M., (2022a). "The Late Chalcolithic settlement of Gird-i Ashoan in the Zab basin, northwest Iran". *Ancient near eastern studies, ANES,* 59: 53-79. http://dx.doi.org/10.2143/ANES.59.0.3291189

- Sharifi, M., (2022b). "Gird-i Ashoan During the Late Chalcolithic, Based on the Second Season of Excavation in Northwest of Iran, 2022". *Journal of archaeological studies*, 14 (2: 30). https://doi.org/10.22059/jarcs.2022.322632.143011

- Sharifi, M.& Helwing, B., (2023). "Absolute (14C AMS) and Relative Chronologies of Barveh Tepe in the Upper Lesser Zab Basin and a Study of Painted Bronze Age Ceramics (Based on the Second Season Excavation)". *Journal of Archaeological Studies*, 2 (15: 33): 133-153. https://doi.org/10.22059/jarcs.2024.360950.143217

- Sharifi, M., (2023). "Excavation in Sardasht in Parthian period". In: *The book series 'The Culture of the lesser Zab basin, Based on Archaeological Excavations in Sardasht',* ICAR,Tehran.

- Schlumberger, D., (1998). *The Art of the Part, Cambridge History of Iran*. Vol 3, Part 2, edited by Ehsan Yarshater, Tehran: Amirkabir Publications.

- Trinkause, K. M., (1981). *The Partho-sassanian North East Frontier:settlement in the Damghan plain, Iran.* university of Pensyilvania, unpublished Tez.

- Usmanova, Z. I., (1992). "New material on Ancient Merv". *Journal of the British Institute of Persian studies, IRAN,* XXX. https://doi.org/10.2307/4299869

- Villard, U. M. de., (1938). "The Iranian Temple of Taxila". In: Pope, Arthur Upham & Ackerman, Phyllis (eds.), *A Survey of Persian art from prehistoric times to the present (1981 Centennial edition)*, vol. 1, New York: Maxwell Aley Literary Associates, 1981, 3 ed: 445-448.

- Williams, T. & Kurbansakhatov, K., (2002). "The Ancient Merv project,preliminary report on the first season". *Journal of the British Institute of Persian studies, IRAN,* XL. https://doi.org/10.2307/4300617

-Waters, K. H., (1974). "The Reign of Trajan, part VII: Trajanic Wars and Frontiers. The Danube and the East". in: Temporini, Hildegard (ed.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Principat. II.2*, Berlin: Walter de Gruyter: 415–427.

- Zavyalov,V. A., (2007). *The fortification of the city of Gyaur kala, Merv, in After Alexander Central Asia before Islam.* Edited by Ioe Cribb & Georgina Herrmann. https://doi.org/10.5871/bacad/9780197263846.003.0016

- Zalaghi, A. & Maziar, S., (2022). "Kohne Tepesi: A Kura-Araxes and Parthian settlement in the Araxes River Basin, Northwest Iran". *Journal of Iran National Museum,* 2 (1): 77-100.